

Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma 2020

Sociaal en Cultureel Planbureau

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2019

Colofon

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de ‘Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus’.

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2019

Inlichtingen bij: Marc van Gool, directiesecretaris
m.van.gool@scp.nl
(088) 9846 300
Bezuidenhoutseweg 30 | 2594 AV Den Haag
Postbus 16164 | 2500 BD Den Haag
www.scp.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	5
1 De SCP-benadering van maatschappelijke vraagstukken.....	7
1.1 De veranderende maatschappelijke context.....	7
1.2 Samenhangende perspectieven op de veranderende samenleving.....	8
1.3 Een brede blik op maatschappelijke vraagstukken	12
1.4 Methodologische innovatie.....	14
1.5 Communicatie.....	14
2 Programma Inkomen en bestaanszekerheid.....	16
2.1 Maatschappelijke opgave.....	16
2.2 Beleidsrelevante context.....	16
2.3 Onderzoeksvragen.....	17
2.4 Projecten in 2020.....	17
3 Programma Dynamiek op de arbeidsmarkt.....	19
3.1 Maatschappelijke opgave en beleidsrelevantie.....	19
3.2 Projecten in 2020.....	20
4 Programma Opgroeien en leren.....	22
4.1 Maatschappelijke opgave.....	22
4.2 Beleidsrelevante context.....	24
4.3 Onderzoeksvragen.....	25
5 Programma Zorg en ondersteuning.....	27
5.1 Zorg en ondersteuning.....	27
5.2 Zorg en ondersteuning, nu en in de toekomst.....	27
5.3 Passende zorg en ondersteuning.....	28
5.4 Gevolgen van het geven van informele zorg en ondersteuning.....	29
6 Programma Gezondheid en welzijn.....	31
6.1 Zicht op ontwikkeling van gezondheid en welzijn in Nederland.....	31
6.2 Eenzaamheid: verkenning van het begrip, prevalentie, achtergronden en mechanismen.....	32
6.3 Onderzoek over LHBTI	33
6.4 Onderzoek naar het gedecentraliseerde sociaal domein.....	33
7 Programma Maatschappelijke participatie.....	35
7.1 Samenleven met diversiteit.....	35
7.2 Meedoen aan de samenleving.....	36

7.3	Veranderende verhoudingen tussen samenleving en overheid	37
8	Programma Duurzame samenleving.....	38
8.1	Maatschappelijke opgave.....	38
8.2	Beleidsrelevante context.....	38
8.3	Onderzoeksvragen.....	39
8.4	Projecten in 2020.....	40
9	Programma Waarden en zingeving	41
9.1	Religie en levensbeschouwing: focus op zingeving.....	41
9.2	Sociaal-culturele integratie: gescheiden en overlappende leefwerelden.....	41
9.3	Publieke opinie en politiek: onbehagen en representatie.....	42
9.4	Media: veranderend gebruik en meningsvorming.....	43
10	Methodologie.....	44
10.1	Methodologische innovatie bij SCP-onderzoek.....	44
10.2	Datamanagement.....	44
10.3	Methodologische advisering en ondersteuning bij onderzoek	45
10.4	Kennisverwerving en methodologisch onderzoek.....	45

Voorwoord

Sinds 1973 onderzoekt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) hoe Nederlanders hun leefsituatie ervaren en hoe de kwaliteit van leven in Nederland ervoor staat. Het SCP doet dit op een domeinoverstijgende, integrale wijze waarin het perspectief van de burger centraal staat. Hierdoor is het SCP in staat om met wetenschappelijke kennis beleid te voeden en handelingsperspectieven te bieden voor departementen, de Eerste en Tweede Kamer en andere belanghebbenden.

In dialoog met de departementen en de buitenwereld agendeert en onderzoekt het SCP de belangrijkste maatschappelijke vraagstukken. In dit *Werkprogramma 2020* leest u over de kwesties die wij willen adresseren, zoals rondom de dynamiek van de arbeidsmarkt, duurzaamheid, zorg en ondersteuning, welzijn, onderwijs en ontwikkeling, inkomen en schulden, sociale cohesie en participatie. Het raakt, zoals u van ons gewend bent, de onderwerpen die op de korte als op langere termijn de kwaliteit van leven van burgers in Nederland beïnvloeden. We overstijgen de 'waan van de dag' met een focus op longitudinaal onderzoek en meerjarige programmering, maar ook door op onafhankelijke wijze de keuzes te maken in onderwerpen, onderzoeksmethodiek en werkwijze.

In dit werkprogramma is rekening gehouden met het kunnen uitvoeren van onderzoek op basis van tussentijdse verzoeken vanuit het parlement. Zo werkt het SCP in 2020 verder aan het onderzoek naar de effecten van demografische ontwikkelingen in 2050 op de manier van samenleven in Nederland. We doen dit in samenwerking met een consortium van kennisinstellingen en andere planbureaus. En we vervolgen het onderzoek dat op verzoek van het parlement wordt uitgevoerd naar de toekomst van de veranderende arbeidsmarkt, gezien vanuit het perspectief van burgers.

Het SCP blijft in 2020 inzetten op onderzoek in samenwerking met het CPB en het PBL. Bijvoorbeeld in de serie *Kansrijk Beleid*, en in de *Verkenning Brede Welvaart*. Daarnaast onderzoekt het SCP in 2020 de belangrijke maatschappelijke kwesties voor de parlementaire verkiezingen in 2021, en draagt het in verschillende gremia met kennis bij aan de beleid- en begrotingscyclus van de rijksoverheid. Dat geeft het SCP in 2020 de mogelijkheid om het beleid nog beter te voeden met kennis uit SCP-onderzoeken en met de vertaling van de inzichten naar de praktijk.

Dit werkprogramma vormt het sluitstuk van het meerjarenplan 2015-2020. Dat betekent dat 2020 een belangrijk overgangsjaar is waarin het SCP een nieuwe meerjarenprogrammering opstelt voor de periode 2021 tot 2026 en in kaart brengt welke gegevensverzameling daar bij hoort in de komende jaren. Dit versterkt de overgang van het SCP sinds 2017 als projectmatig werkend planbureau naar een planbureau dat via een meerjarenprogramma integrale, beleidsrelevante meerwaarde heeft.

Het SCP streeft er ook in 2020 naar om zoveel mogelijk impact te bereiken met zijn onderzoeken door in te zetten op een goede verbinding naar doelgroepen, meer te variëren met onderzoeksproducten en communicatiekanalen. De wetenschappelijke kwaliteit van onze onderzoeken en een professionele wijze van kennisdeling staan daarbij bovenaan. Daarmee borgen we onze onafhankelijkheid, maar ook de dialoog met voor ons belangrijke maatschappelijke, academische en beleidsmatige stakeholders over de meerjarige onderzoeksprogrammering.

Prof. dr. Kim Putters

1 De SCP-benadering van maatschappelijke vraagstukken

In het werk van het SCP staat de kwaliteit van de samenleving in Nederland centraal. De planbureaufunctie van het SCP vraagt dat het zich vooral richt op het beantwoorden van meerjarige, strategische kennisvragen op sociaal en cultureel terrein. Daarnaast moet het werkprogramma van het SCP ook ruimte bieden voor actuele, urgente vragen vanuit beleid en maatschappij, gezien vanuit een overkoepelende visie op het werkgebied. De verbindingen tussen maatschappelijke domeinen als onderwijs, werk, gezondheid en maatschappelijke participatie zijn daarbij in toenemende mate van belang. Het SCP werkt over de domeinen heen en is in staat een integraal perspectief te bieden op de kwaliteit van de Nederlandse samenleving.

Het SCP is bij uitstek het instituut dat departementen en maatschappelijke organisaties op onafhankelijke wijze ondersteunt bij het vervullen van hun kennisbehoefte. Het beleidsgerichte en beleidsondersteunende wetenschappelijke karakter van het onderzoek bepaalt in grote mate het belang van het SCP. Om daaraan gestalte te geven richt het SCP zich de komende jaren in sterkere mate op het verkennen en analyseren van handelingsmogelijkheden voor het beleid, ook door onderzoek te doen naar aannames onderliggend aan beleid.

In dit werkprogramma schetsen we de belangrijke actuele maatschappelijke en beleidsrelevante vraagstukken en de wijze waarop het SCP deze vraagstukken vanuit drie strategische perspectieven benadert. Vervolgens beschrijven we hoe het SCP de komende tijd een aantal van deze maatschappelijke en beleidsrelevante vraagstukken integraal adresseert in brede onderzoeksprojecten en daarbij methodologische innovatie nastreeft, en welke rol communicatie speelt in het onder de aandacht brengen van SCP-producten. Tot slot schetsen we de wijze waarop onze acht onderzoeksprogramma's vanuit hun specifieke expertise en speerpunten bijdragen aan de beantwoording van brede maatschappelijke vraagstukken.

1.1 De veranderende maatschappelijke context

Actuele maatschappelijke en beleidsrelevante vraagstukken zijn vaak multidimensionaal en domeinoverstijgend en worden gedreven door veranderingen in de maatschappelijke context. De context waarin de Nederlandse samenleving verkeert verandert, in tal van opzichten. Deze veranderingen kunnen betekenisvol zijn voor het leven dat burgers leiden, voor de opgaven binnen het beleid en voor de kwaliteit van onze samenleving.

In het vorige werkprogramma hebben we zes typen maatschappelijke ontwikkelingen uitgebreid besproken die richting geven aan de maatschappelijke uitdagingen waarvoor Nederland zich in de komende jaren gesteld ziet. Dit betreft ontwikkelingen op het gebied van de *demografie* (zoals een stijgende levensverwachting, een positief migratiesaldo en een toename van het aantal huishoudens) en *technologische* ontwikkelingen (zoals voortgaande digitalisering en robotisering). Ook *economische* ontwikkelingen spelen een rol, zoals de mondialisering en toegenomen flexibilisering, evenals veranderingen in de *fysieke omgeving*, zoals het leefklimaat dat onder druk staat en de verduurzamingsopgave. Daarnaast zijn ook *sociaal-structurele* ontwikkelingen van belang, zoals de

opkomst van werk in de dienstensector, en de mogelijk groeiende invloed van cognitieve, sociale en andere persoonlijke vaardigheden voor de kansen die mensen krijgen in de samenleving. Tot slot kunnen *culturele en ideologische* veranderingen van belang zijn. Bijvoorbeeld veranderingen in zingeving en identiteit, de persoonlijke en collectieve waarden die mensen nastreven, en ideeën over hoe de samenleving eruit zou moeten zien, kunnen bepalend zijn voor de toekomstige ontwikkeling van de samenleving.

Deze veranderende maatschappelijke context vormt de achtergrond voor het werk van het SCP; in concrete activiteiten ligt de nadruk doorgaans op de elementen die voor het vraagstuk in kwestie het meest relevant zijn.

1.2 Samenhangende perspectieven op de veranderende samenleving

Het SCP beziet de betekenis van dergelijke veranderende maatschappelijke omstandigheden voor burgers en samenleving vanuit drie samenhangende strategische perspectieven: de veranderende verzorgingsstaat, in- en uitsluiting, en de kwaliteit van leven van de burgers. Binnen elk perspectief werken de maatschappelijke veranderingen door, en ze zijn ook alle drie van belang voor het vaststellen van ontwikkelingen in de kwaliteit van de samenleving. Dit laatste begrip verwijst naar mogelijke uitkomsten op het niveau van de Nederlandse maatschappij als geheel. Het heeft onder meer betrekking op:

- de verdeling van hulpbronnen (economisch, sociaal, cultureel en persoonskapitaal) over groepen burgers en de manier waarop de samenleving op grond daarvan is opgedeeld in segmenten of sociale klassen;
- de sociale cohesie in de samenleving;
- het vertrouwen, optimisme, onbehagen en de onzekerheid over de samenleving;
- de kwaliteit, effectiviteit en legitimiteit van beleid en bestuur;
- brede welvaart en maatschappelijke duurzaamheid.

1.2.1 Perspectief Veranderende verzorgingsstaat

Als de maatschappelijke omstandigheden anders worden, zet dit de bestaande instituties onder druk. Dit zijn formele regels (wetten, besluiten en maatregelen van de overheid) en informele regels (waarden, sociale normen, conventies, contracten) die erop gericht zijn burgers nu en in de toekomst te ‘verzorgen’, dat wil zeggen: hen toe te rusten met de hulpbronnen die in uiteenlopende levensfasen voor hen noodzakelijk of zeer wenselijk zijn. Hulpbronnen hebben betrekking op voldoende economisch, sociaal, cultureel en persoonskapitaal. Verzorging betreft de wettelijke en ongeschreven rechten en plichten die gelden ten aanzien van zorg, maatschappelijke participatie, inkomen, werk, onderwijs, rechtsbescherming, huisvesting en een leefbare omgeving; thema’s die het SCP regelmatig analyseert, ook in hun onderlinge samenhang. De verantwoordelijkheid voor de verzorging kan ‘statelijk’ zijn, maar kan ook liggen bij andere actoren (lagere overheden, sociale partners, *civil society*, individuele burgers). Aan instituties zijn vaak vormen van collectieve organisatie gekoppeld: de formatie en configuratie van sociale groepen (bv. families, buurtverbanden) en collectieve actoren (bedrijven en publieke instanties, zoals zorginstellingen en scholen). Goede organisatie is een voorwaarde voor effectieve instituties.

Beleid is erop gericht regels en organisatievormen al dan niet aan te passen in het licht van de (te verwachten) veranderde maatschappelijke omstandigheden. Wanneer bijvoorbeeld technologische en demografische ontwikkelingen (robotisering, kunstmatige intelligentie, vergrijzing, toenemende diversiteit) doorzetten, stelt dat mogelijk andere eisen aan de toerusting van burgers. Dat kan dan een herziening van het onderwijs- en arbeidsmarktbeleid wenselijk maken. Zodoende kan de 'beoogde verzorging' van burgers in de loop der tijd veranderen. Zowel institutionele stabiliteit als verandering kunnen suboptimaal zijn. In het eerste geval vindt mogelijk onvoldoende aanpassing aan de gewijzigde context plaats (waardoor een land bijvoorbeeld minder presteert ten opzichte van omliggende naties die wel moderniseren). In het tweede geval kan institutionele verandering onvoorziene gevolgen hebben, zoals groeiende complexiteit en grote verschillen tussen de winnaars en verliezers van het gevoerde beleid.

Het perspectief Veranderende verzorgingsstaat richt zich op veranderingen in de collectieve verzorging, maar dat houdt niet in dat het uitsluitend 'macro' is. De verzorging geboden door gemeentes, in beroepsverband of buurt, en vanuit familie en vrienden valt er immers ook onder. Lokaal sociaal beleid, voorzieningen die de werkgever biedt of die zzp'ers onderling treffen, burenhulp, mantelzorg en dergelijke kunnen in de plaats treden van nationale voorzieningen, maar ook complementair daaraan of concurrerend daarmee zijn; en zij komen niet als vanzelf tot stand. Voor burgers is het perspectief van belang omdat de verzorgingsregels, de organisatievormen en het beleid hun maatschappelijke kansen beïnvloeden en aan hen bepaalde verwachtingen opleggen. Op die manier worden hun leven en gedrag tot op zekere hoogte voorgestructureerd.

Vanuit het perspectief Veranderende verzorgingsstaat zijn drie vragen richtinggevend voor het SCP-onderzoek. Maakt de beoogde collectieve verzorging dat groepen burgers in uiteenlopende levensfasen over voldoende hulpbronnen beschikken, nu en in de toekomst? Gegeven de te verwachten veranderingen in de maatschappelijke omstandigheden: is het wenselijk de collectieve verzorging anders vorm te geven; en zo ja: wat zijn dan geschikte beleidsalternatieven, en hoe kunnen die worden gerealiseerd? En ten slotte: wat zijn de consequenties van (alternatieve vormen van) collectieve verzorging voor de ontwikkelingsrichting en de kwaliteit van de samenleving (nationaal, lokaal, ten opzichte van andere landen)? Om deze 'perspectievragen' te kunnen beantwoorden is het van belang te kijken naar institutionele veranderingen op de lange termijn en naar de cumulatieve invloed van veranderingen in uiteenlopende 'verzorgingsdomeinen' (onderwijs, zorg, arbeidsmarkt, sociale zekerheid enzovoort). In het voorliggende werkprogramma wordt dit onder andere gevoed door diverse brede onderzoeksprojecten en door de onderzoeksthema's en kennisvragen die wij zelf formuleren vanuit de programma's (zie de volgende paragrafen). Landenvergelijkingen, historische analyses en het tegen elkaar afzetten van verschillende gebieden binnen Nederland (regio's, groepen gemeenten) zijn voor het perspectief Veranderende verzorgingsstaat behulpzame bronnen van institutionele variëteit. Die bieden zicht op de mogelijkheden om de invloed van maatschappelijke veranderingen op de kwaliteit van de samenleving bij te sturen via toekomstig beleid.

1.2.2 Perspectief In- en uitsluiting

De (veranderingen in) maatschappelijke en beleidscontext kunnen doorwerken in processen van sociale in- en uitsluiting die de objectieve én subjectieve leefsituatie, en daarmee de kwaliteit van leven van individuele burgers, mede bepalen. Onder sociale uitsluiting wordt meestal de situatie verstaan waarin individuen niet in staat zijn om volledig deel te nemen aan het economische, sociale, politieke of culturele leven. Naast de objectieve situatie is echter ook de subjectief ervaren uitsluiting van belang. Sociale uitsluiting heeft een multidimensionaal karakter: uitsluiting kan plaatsvinden in verschillende leefdomeinen, zoals de onderwijs- en arbeidsmarkt, de zorg, de politiek of binnen sociale netwerken. Een dwarsdoorsnijdend perspectief op in- en uitsluiting biedt zicht op de mogelijke cumulatie van (al dan niet ervaren) uitsluiting en achterstanden over leefdomeinen heen. Het SCP heeft een rijke traditie in het monitoren en verklaren van maatschappelijke segmentatielijnen, zoals onder andere verschillen in maatschappelijke positie en kansen tussen opleidingsgroepen, generaties, mannen en vrouwen, en groepen met verschillende migratieachtergronden en seksuele oriëntatie. Het perspectief In- en uitsluiting richt zich op (veranderingen in) de mate en aard van maatschappelijke segmentatielijnen en de processen die dit veroorzaken. Daarbij kan het gaan om (bewuste of onbewuste) in- en uitsluiting door groepen burgers, maar ook maatschappelijke structuren, de uitwerking van beleidsregels en het handelen van werkgevers, uitvoeringsinstanties, lokale en landelijke beleidsmakers kunnen direct of indirect maatschappelijke segmentatie verminderen of juist bestendigen.

Naast een structurele component, die betrekking heeft op de hierboven genoemde ongelijke kansen en toegankelijkheid van de samenleving, kennen processen van sociale in- en uitsluiting ook een culturele component. Bij de culturele component gaat het om de percepties en subjectieve ervaringen van burgers en de mate waarin zij zich identificeren en verbonden voelen met groepen en de samenleving als geheel. Hoe kunnen gevoelens van achterstelling en ervaren discriminatie verklaard worden? In welke mate is er sprake van gescheiden leefwerelden? Voelen (groepen) burgers zich verbonden met elkaar? Tussen de structurele en culturele component bestaan wederkerige relaties: zo kunnen beperkte mogelijkheden om te participeren leiden tot gevoelens van deprivatie en afzondering, die op hun beurt weer kunnen leiden tot minder participatie in brede maatschappelijke verbanden.

Vanuit een breed perspectief op beschrijving en verklaring van sociale in- en uitsluiting zijn verschillende typen vragen richtinggevend voor ons onderzoek. Allereerst zijn dat vragen naar de mogelijke cumulatieve effecten van in- en uitsluiting, over leefdomeinen heen of gedurende de levensloop. Deze kunnen ontstaan omdat processen van in- en uitsluiting in diverse leefdomeinen (zoals onderwijs, arbeid en zorg) plaatsvinden, of omdat ongelijke kansen in een eerdere levensfase kunnen doorwerken in latere levensfasen. Ook intersectionaliteit – in- en uitsluiting op basis van een combinatie van factoren, zoals gender of migratieachtergrond – kan hierbij een rol spelen. Ten tweede zijn vragen over veranderingen in de mate en aard van processen van sociale in- en uitsluiting van belang. Gaan veranderingen in de maatschappelijke en institutionele context gepaard met afzwakking of juist intensivering van bestaande segmentatielijnen? In welke mate zien we nieuwe segmentatielijnen ontstaan, zoals een mogelijke verschuiving van *haves* en *havenots* naar *cans* en *cannots*? En ten slotte zijn dat vragen over gescheiden leefwerelden en relaties tussen groepen. In

welke mate is er sprake van polarisatie? Hoe gaan groepen burgers met elkaar om? Hoe kan de mate van onderlinge verbondenheid verklaard en zo nodig versterkt worden? En wat betekent dit alles voor de mogelijke handelingsperspectieven van overheden en andere actoren?

Inzichten in processen van in- en uitsluiting worden in het voorliggende werkprogramma onder andere gevoed door verscheidene brede onderzoeksprojecten en onderzoekthematiek vanuit de programma's (zie hieronder).

1.2.3 *Perspectief Kwaliteit van leven*

De geschetste veranderingen hebben gevolgen voor de persoonlijke kwaliteit van leven van burgers. Het begrip 'ervaren kwaliteit van leven' kenmerkt zich door een gevoel van voldoening, betrokkenheid en betekenis. Dit zijn gemeenschappelijke noemers die verschillende wetenschappelijke benaderingen van kwaliteit van leven beschouwen als de kern van het 'goede leven'.

Kwaliteit van leven beschouwen we als een uitkomst van maatschappelijke veranderingen. Deze uitkomst kent twee zijden (feitelijk en ervaren), verschilt tussen groepen, verandert in de tijd en is gerelateerd aan de kwaliteit van de samenleving. De ervaren en feitelijke kwaliteit van leven onderzoekt het SCP over en in leefdomeinen. Zo verrichten we studies naar de tevredenheid (*voldoening*) van Nederlanders met het leven in het algemeen en de tevredenheid in specifieke leefdomeinen zoals inkomen, scholing, werk, gezondheid, zorg, maatschappelijke participatie en leefomgeving. Deze ervaringen worden gerelateerd aan de feitelijke leefomstandigheden (feitelijke kwaliteit van leven) van groepen en aan levensfasen, om inzicht te krijgen in mogelijke verbeteringen, bijvoorbeeld meer inclusie in de samenleving van kwetsbaren, eenzamen en vluchtelingen (*betrokkenheid*). Inzicht in de *betekenis* of zin van het leven van burgers verkrijgen we door te onderzoeken wat mensen zeggen en doen voor en in hun persoonlijke ontwikkeling. Zo doen we onderzoek naar de waarde van betaald en onbetaald werk (en combinaties daarvan), de betekenis van kunst- en cultuurdeelname en opinies van burgers over wat zij voor de samenleving betekenen en andersom, bijvoorbeeld met name waar het gaat om een duurzame samenleving. Met het oog op handelingsperspectieven voor beleidsmakers, burgers en andere actoren is het essentieel om de diversiteit in kwaliteit van leven in beeld te houden. Uitkomsten verschillen tussen groepen en veranderen gedurende de levensloop in verschillende leefdomeinen. In de levensloop begrijpen we hoe trajecten in verschillende leefdomeinen samenhangen, bijvoorbeeld hoe problemen rondom gezondheid, inkomen en participatie cumuleren in de tijd of hoe taken en rollen rondom werken, zorgen en leren gaan schuren en kunnen leiden tot een tijds-klem en overbelasting in bepaalde levensfasen.

Om inzicht te bieden in gevolgen van de veranderende samenleving op de kwaliteit van leven over verschillende leefdomeinen en levensfasen geven de volgende vragen richting en focus aan domeinoverstijgend onderzoek. Deze vragen richten zich op beschrijvingen van de kwaliteit van leven, verklaringen en duidingen en handelingsperspectieven:

- Welke verschillen en veranderingen zien we in de ervaren en feitelijke kwaliteit van leven van groepen burgers in de levensloop? Deze verschillen zijn gerelateerd aan de aspiraties, verwachtingen en waarden van burgers ten aanzien van het ‘goede leven’.
- Hoe realiseren burgers de door hen gewenste kwaliteit van leven? Inzichten in dit proces liggen enerzijds in verklaringen van de relatieve bijdragen van persoonlijke hulpbronnen en vaardigheden van mensen en collectieve voorzieningen, en anderzijds in duidingen van de betekenis- en zingeving bij het kiezen en bereiken van levensdoelen.
- Waar en wanneer kunnen de overheid en andere actoren wat doen om de kwaliteit van leven van burgers te verbeteren? Daarbij is het vizier gericht op leefdomeinen en momenten in de levensloop waarin verschillen in kwaliteit van leven ontstaan tussen mensen en hoe gedragskeuzen en levensgebeurtenissen doorwerken in andere leefdomeinen.

Het perspectief Kwaliteit van leven wordt mede gevoed door verscheidene brede onderzoeksprojecten en door de onderzoeksthema’s en kennisvragen vanuit de programma’s (zie de volgende paragrafen).

1.3 Een brede blik op maatschappelijke vraagstukken

De hierboven geschetste veranderende context en de strategische perspectieven geven richting aan het type vragen die centraal staan in het werkprogramma van het SCP. Het SCP verricht onderzoek naar actuele vraagstukken en hanteert daarbij een brede blik op de maatschappelijke problematiek, omdat dergelijke vraagstukken vaak multidimensionaal en domeinoverstijgend zijn. Hieronder schetsen we hoe het SCP in 2020 in brede onderzoeksprojecten dergelijke maatschappelijke en beleidsrelevante vraagstukken integraal zal benaderen. In diverse studies zullen daarbij inzichten over verschillende leefdomeinen worden samengebracht, waarbij kennis wordt gemobiliseerd vanuit de wetenschappelijke strategieën en de acht programma’s van het SCP, die een substantieel deel van hun capaciteit zullen inzetten op deze brede onderzoeksprojecten.

In *De sociale staat van Nederland* brengt het SCP in kaart hoe het gaat met de Nederlandse bevolking en welke ontwikkelingen zich voordoen op het gebied van onderwijs, arbeid, inkomen, gezondheid, vrijetijdsbesteding, maatschappelijke participatie, enzovoort. Vanuit de drie samenhangende perspectieven geven we hierbij duiding aan de kwaliteit van leven van burgers in diverse leefdomeinen, de verschillen die daarbij tussen sociale groepen ontstaan en hoe deze gerelateerd zijn aan veranderende formele en informele instituties. In 2020 verschijnt een beperkte actualisering van *De sociale staat van Nederland*. Voor de periode na 2020 vindt een heroverweging van het project plaats, die onder andere is gericht op een meer analytische en domeinoverstijgende benadering, en een aanpassing van de periodiciteit.

De sociale segmentatie wordt uitgediept in het project *Vershil in Nederland 2019*, op basis van nieuw te verzamelen gegevens. Om dit thema te onderzoeken gebruiken we elementen uit elk van de drie strategische perspectieven. We onderzoeken of de omvang en samenstelling van de zes ‘kapitaalgroepen’ uit het *Sociaal en Cultureel Rapport 2014* vijf jaar na dato zijn veranderd, en brengen hierbij ook de regionale spreiding van deze kapitaalgroepen in kaart. Verschillen deze groepen in de

mate waarin ze beschikken over hulpbronnen, waarin ze levenskansen realiseren en kwaliteit van leven ervaren, en is dat in de huidige periode van hoogconjunctuur anders dan tijdens de vorige meting? Ook wordt nagegaan welke mechanismen schuilgaan achter nieuwe vormen van segmentatie (waaronder intergenerationele overdracht en mobiliteit), en wat het verband is met gevoelens van ongenoegen en maatschappelijke ontevredenheid. Ten slotte wordt aandacht besteed aan de vraag in hoeverre de sociale opdelingen daaraan gekoppelde cohesievraagstukken beïnvloedbaar zijn door institutionele aanpassingen. Dit project mondt uit in een nieuwe editie van het *Sociaal en Cultureel Rapport*, die naar verwachting in het voorjaar van 2021 verschijnt.

In 2017 bracht het SCP *Kwesties voor het kiezen* uit, ten behoeve van de Tweede Kamerverkiezingen en de daaropvolgende formatie. Een nieuwe editie, gericht op de verkiezingen van 2021, zal in 2020 worden ontwikkeld. De nieuwe editie bevat een analyse van vier tot acht nog te bepalen maatschappelijke kwesties, die naar verwachting een rol zullen spelen rondom de verkiezingen en tijdens de kabinetsformatie, en brengt in kaart hoe clusters van partijprogramma's zich verhouden tot die maatschappelijke kwesties. De koppeling met de drie strategische perspectieven wordt in de nieuwe editie versterkt. Voor de periode na 2021 heeft het SCP dit project opgenomen in de meerjarenprogrammering van het SCP, op een wijze die aansluit op de beleidscyclus en voorziet in een versnelde procedure in het geval van tussentijdse verkiezingen.

Het SCP kent een lange traditie in het onderzoeken van de waarden en opvattingen van burgers. Actuele vraagstukken betreffen onder meer het vertrouwen in instituties en diffuse gevoelens over de samenleving. We monitoren en duiden ontwikkelingen in vertrouwen en maatschappelijk ongenoegen en optimisme, bestuderen de mate waarin bevolkingsgroepen hierin verschillen en onderzoeken de oorzaken en gevolgen daarvan, zowel op individueel als maatschappelijk niveau. Vanaf 2020 wordt het langlopende *Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (COB) in een nieuwe vorm gecontinueerd. De band met de strategische perspectieven en de bredere SCP-onderzoekagenda wordt hierbij versterkt, en het project zal sterker dan voorheen worden gekoppeld aan inzichten en prioriteiten uit de onderzoeksprogramma's.

Het SCP deed de afgelopen jaren regelmatig onderzoek naar het *Gedecentraliseerde sociaal domein*, dat zowel monitoring- als evaluatieonderdelen omvatte. 2020 markeert vijf jaar na de decentralisatie van de Wmo 2015, de Participatiewet en de Jeugdwet. De afgelopen jaren evalueerde het SCP de eerste twee wetten en was het betrokken bij de evaluatie van de laatste. Ook verscheen drie keer een *Overall rapportage sociaal domein*. Welke kennis heeft dit opgeleverd over het gedecentraliseerde stelsel als geheel en bezien van het perspectief van de burger? Daarover brengt het SCP in 2020 een nieuw rapport uit.

Daarnaast wordt in 2020 gewerkt aan een overkoepelend rapport over het sociaal domein dat in 2021 zal verschijnen. Hierin ligt het accent op de problemen die mensen ervaren, de rol van voorzieningengebruik en ondersteuning vanuit het netwerk, en de doorwerking daarvan in hun gezondheid, participatie en kwaliteit van leven. Het onderzoek dat het SCP samen met het CPB uitvoert naar armoede- en schuldenproblematiek, dat ook van belang is voor deze onderzoekslijn. Voor de langere termijn zal worden bezien of en hoe het SCP inzicht kan verschaffen in de oplossingen

die instanties en mensen zelf zoeken en in de groeiende lokale variëteit, en met welke periodiciteit dat moet gebeuren.

Op verzoek van de Tweede Kamer voert het SCP een verkenning uit naar de *Veranderende arbeidsmarkt*. Dit project heeft twee hoofdvragen: Kunnen burgers in 2030 rekenen op zeker en kwaliteitsvol werk? En kunnen zij dit combineren met scholing en de zorg voor naasten en kinderen? Hiertoe wordt beschreven en doordacht wat de verbanden zijn tussen de (verwachte) kwaliteit van werk, het combineren van taken, en vergrijzing, platformisering en/of robotisering van arbeid. Het project wordt uitgevoerd door systematische literatuurstudies, expertinterviews en kwalitatieve scenario's te combineren, en mondt uit in een overzicht van mogelijke knelpunten en handelingsperspectieven. De uitkomsten worden naar verwachting eind 2020 gepubliceerd.

Eveneens op verzoek van de Tweede Kamer participeert het SCP in 2020 in een projectgroep die zich richt op de vraag of Nederland de toekomstige *bevolkingsgroei* zal kunnen dragen. Hiertoe wordt samengewerkt met het NIDI, CBS, RIVM, PBL en CPB.

Als planbureau vergaart het SCP kennis om bij te dragen aan beter beleid, en daarbij kan samenwerking met de zusterplanbureaus meerwaarde hebben. In het kader van de serie *Kansrijk beleid* verrichten CPB en SCP twee onderzoeken, een op het gebied van integratie en een op het gebied van armoede- en schuldenproblematiek. De drie planbureaus continueren daarnaast hun samenwerking bij de *Verkenning brede welvaart*, naast de monitor *Brede welvaart* van het CBS.

1.4 Methodologische innovatie

De visitatiecommissie van het SCP oordeelde in 2016 dat de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek en de wetenschappelijke productie van het SCP excellent is. Wel vond de visitatiecommissie het wenselijk het ingezette kwaliteitsbeleid (nog) beter aan te laten sluiten bij de vele ontwikkelingen die plaats vinden op het gebied van statistiek en dataverzameling, en om meer ruimte te organiseren voor methodologische innovatie. Het SCP neemt deze aanbeveling serieus en zet in 2020 wederom actief in op het introduceren van methodologische innovaties bij SCP-onderzoeken. Dit gebeurt veelal samen met belangrijke stakeholders zoals het CBS. Zo wordt in 2020 o.a. de haalbaarheid van een nieuwe manier van het verzamelen van tijdsbestedingsgegevens uitgetest in combinatie met *experience sampling*, en gebruikgemaakt van een *randomized controlled trial* (RCT) bij een onderzoek naar schuldhelpverlening. Ook het benutten van nieuwe en andere vormen van data (e.g., *big data*/organische data en registraties) bij SCP-onderzoek blijft een aandachtspunt. Op het gebied van kwalitatieve methodologie wordt geïnnoveerd op het gebied van online onderzoek, (participerende) observatie en visuele methoden.

1.5 Communicatie

Communicatie biedt ons belangrijke instrumenten om impact te genereren met onze onderzoeken. Om dit te bereiken heeft het SCP in 2019 een nieuwe communicatiestrategie ontwikkeld, die we in 2020 zullen implementeren. Daarnaast adviseerde de visitatiecommissie van het SCP in 2016 om voortvarend aan de slag te gaan met het ontwikkelen van een nieuw communicatiebeleid en de

ideeën van de interne werkgroep publicatiebeleid, om te werken aan productdifferentiatie en communicatie af te stemmen op de verschillende doelgroepen van het SCP. De aanbevelingen van de werkgroep publicatiebeleid zijn ondertussen succesvol toegepast, waardoor we de toegankelijkheid van ons onderzoek hebben vergroot en meer gericht meer mensen bereiken. In 2020 borduren we hierop voort door nog gericht te communiceren, met meer regie op communicatie en het verder afstemmen van onze boodschap op doelgroepen.

2 Programma Inkomen en bestaanszekerheid

Het programma Inkomen en bestaanszekerheid bestudeert de hoogte en de toereikendheid van inkomen en andere financiële middelen, en de mate waarin deze een garantie bieden voor bestaanszekerheid van burgers in Nederland. De maatschappelijke opgaven op het terrein van armoede en schulden spelen een centrale rol in het programma. In 2020 richt het onderzoek zich met name op het vraagstuk van problematische schulden, maar ook op kansrijk armoedebeleid.

2.1 Maatschappelijke opgave

In Nederland leefden anno 2017 circa 939 duizend mensen in armoede. Hieronder waren circa 272 duizend kinderen en 222 duizend werkenden. Ook de omvang van de schuldenproblematiek in Nederland is aanzienlijk. Naar schatting heeft bijna 1,4 miljoen (bijna één op de vijf) Nederlandse huishoudens (een risico op) problematische schulden. Schulden en armoede gaan gepaard met hoge kosten, zowel voor degene die het betreft als voor de samenleving. Bovendien gaan armoede- en schuldenproblematiek vaak samen met elkaar, en met allerlei andere problemen op het gebied van gezondheid en werk. Door problematiek in het ene domein verergert problematiek in andere domeinen: mensen met problematische schulden hebben vaak geen stabiel werk of inkomen, ervaren stress en/of hebben een verminderde lichamelijke en geestelijke gezondheid. En mensen zonder stabiel werk of inkomen, of met gezondheidsproblematiek hebben een hoger risico op problematische schulden.

2.2 Beleidsrelevante context

De hardnekkige, en de in specifieke groepen hoge en schrijnende, armoede in Nederland vraagt om kansrijke handelingsperspectieven voor beleid. Er zijn consistente signalen dat armoede tot problematische schulden leidt - in het geval van 'overlevingsschulden' -, dus dergelijk beleid zou ook doorwerken in het verminderen van schuldenproblematiek. Het voorkomen en oplossen van problematische schulden staat hoog op de beleidsagenda van het Rijk en gemeenten. Het kabinet stelde zich in het Regeerakkoord ten doel om schulden terug te dringen en heeft daarvoor extra middelen beschikbaar gesteld in het kader van de brede schuldenaanpak.

Ook het door het Rijk, de gemeenten, de provincies en de waterschappen vastgestelde Interbestuurlijke Programma heeft bijzondere aandacht voor het thema. Gemeenten zijn wettelijk verantwoordelijk voor de uitvoering van het schuldenbeleid en kunnen deze taak naar eigen inzicht vormgeven. Hoewel er grote onderlinge verschillen bestaan, kunnen ruwweg de volgende vier fasen worden onderscheiden: preventie, vroegsignalering, curatie en nazorg. In al deze fasen worden een groot aantal lokale, innovatieve initiatieven ontplooid en er lijkt dan ook veel ruimte voor gemeenten om van deze initiatieven te leren en succesvol beleid op te schalen.

Toch is er, naast de incidentele beschrijvende evaluatie van gemeentelijk beleid op dit terrein, nog weinig gestructureerde kennis voorhanden over de verwachte en gemeten effectiviteit van de interventies die in het kader van schuldpreventie en schuldhulpverlening worden ingezet. Een

dergelijk overzicht is noodzakelijk als we nationale en internationale *best practices* willen opschalen, of kansrijke interventies willen ontwikkelen.

2.3 Onderzoeksvragen

Op basis van het bovenstaande komen we tot onderstaande onderzoeksvragen. Vragen 2 t/m 5 richten zich uitsluitend op problematische schulden, omdat deze kennishiaten bij armoede in eerder SCP-onderzoek grotendeels gevuld zijn.

1. Wat is de wetenschappelijke stand van zaken als het gaat om kennis van armoede en problematische schulden?
2. Hoe kunnen problematische schulden het best worden gedefinieerd en gemeten?
3. Hoe zien het Nederlandse schuldenbeleid en de schuldhulpverlening eruit?
4. Wat zijn de ervaringen van degenen die schuldhulpverlening bieden en ontvangen?
5. Hoeveel mensen in Nederland hebben problematische schulden en wat is de aard/oorzaak van deze schulden?
6. Wat zijn kansrijke handelingsperspectieven en maatregelen voor beleid op het gebied van armoede en problematische schulden?

2.4 Onderzoeken in 2020

2.4.1 *Kansrijk armoede- en schuldenbeleid*

In het begin van 2020 werken het SCP en het CPB ter beantwoording van onderzoeksvraag 6 samen aan een onderzoek naar *Kansrijk armoede- en schuldenbeleid*. In dit onderzoek bieden we handelingsperspectieven voor beleid, ter vermindering van armoede en problematische schulden. Dit doen we op basis van wetenschappelijke literatuur over armoede en schulden en waar mogelijk op basis van doorrekeningen van de verwachte effecten van voorgestelde maatregelen. Op het gebied van armoede doen we een uitgebreide wetenschappelijke literatuurstudie, stellen we kansrijke maatregelen voor en rekenen we die in veel gevallen door. Omdat er bij problematische schulden minder bekend is over de effectiviteit van maatregelen, presenteren we op dat gebied een verkenning van kansrijke handelingsperspectieven. Het eindresultaat van het onderzoek biedt beleidsmakers en politici een *state of the art* inzicht in beleidsopties op het gebied van armoede, en biedt aanknopingspunten voor kansrijk schuldenbeleid.

2.4.2 *Schulden en schuldhulpverlening in wetenschap en praktijk*

In dit project, dat we in 2020 afronden, beogen we de vragen 1 tot en met 4 te beantwoorden aan de hand van literatuuronderzoek en kwalitatief onderzoek in de vorm van interviews met professionele en vrijwillige schuldhulpverleners en met mensen die schuldhulpverlening ontvangen. Hierbij presenteren we onder meer een theoretisch kader voor de analyse van problematische schulden, komen we tot een definitie ervan, en combineren we inzichten uit de sociologie, psychologie en economie. Met deze studie beogen we gestructureerde en vernieuwende inzichten te bieden aan het gefragmenteerde beleidsterrein van problematische schulden. Daarnaast zal de studie inzicht bieden in de *state of the art* van de wetenschappelijke kennis over problematische schulden, lopende

interventies bespreken, evenals de onderbouwing hiervan en de ervaringen hiermee. Tot slot zal het handelingsperspectieven bieden voor het voorkomen en oplossen van problematische schulden en op dit gebied een aanvulling zijn voor de verkenning van kansrijk schuldenbeleid, zoals genoemd in 2.4.1.

2.4.3 Problematische schulden in Nederland gemeten

In dit project, dat we in 2020 zullen starten en op zijn vroegst in 2021 afronden, beogen we de reeds geformuleerde antwoorden op vraag 5 empirisch te toetsen en verder uit te werken met behulp van een survey en diepte-interviews. Hier is behoefte aan: de meest geciteerde tellingen van het aantal mensen met problematische schulden dateren uit 2015, empirische informatie m.b.t. prevalentie van typen schulden en hun oorzaken is schaars en gedateerd, en er is weinig bekend over de gedragsfactoren die gepaard gaan met uiteenlopende typen schulden. Door deze lacunes empirisch te adresseren verwachten we het debat en beleid inzake problematische schulden een kennisimpuls te geven.

3 Programma Dynamiek op de arbeidsmarkt

3.1 Maatschappelijke opgave en beleidsrelevantie

Ontwikkelingen als internationalisering, vergrijzing, technologisering, flexibilisering, verduurzaming en aanpassingen aan de verzorgingsstaat hebben hun weerslag op de mogelijkheden en risico's van mensen op die arbeidsmarkt: op korte en lange termijn, en zowel aan de vraag- als aanbodzijde. Dit heeft veranderingen op het werk, van het werk of door het werk tot gevolg. Deze veranderingen lijken elkaar steeds sneller op te volgen en iedereen op de arbeidsmarkt wordt er in mindere of meerdere mate mee geconfronteerd. Voor sommigen zijn zekerheden verdwenen. Anderen ervaren nieuwe kansen. Tegenstellingen lijken eerder vergroot dan verkleind. Vrijwel volledige arbeidsmarktparticipatie was tot een aantal jaren terug het credo van opeenvolgende regeringen. Tegenwoordig is het streven een participatiemaatschappij waarin iedereen naar vermogen deelneemt. Daarbij wordt niet alleen naar betaalde arbeid gestreefd, maar ook naar participatie in brede zin. Tegen de achtergrond van een steeds ouder wordende beroepsbevolking plaatst dit de samenleving voor een aantal vraagstukken of uitdagingen. Een aantal daarvan stellen we centraal in het programma Dynamiek op de arbeidsmarkt.

Een arbeidsmarkt waarbij iedereen naar vermogen meedoet, is een *inclusieve arbeidsmarkt*.

Uitgangspunt is dat iedereen gelijke kansen zou moeten hebben op werk, doorstroom en een prettige werkomgeving. Dat geldt voor vrouwen en mannen, jongeren en ouderen, laag- en hoogopgeleiden, minderheden en autochtone Nederlanders, mensen met en zonder arbeidsbeperking, mensen met een vast en flexibel contract en zelfstandigen. Wat komt er van dit streven terecht? Wat werkt wel en wat niet, en waarom? Welke kansen en risico's zijn er – en voor wie? Wat is de invloed van beleid op de arbeidsmarkttuitkomsten van groepen?

Een van de ankerpunten bij een inclusieve arbeidsmarkt is *duurzame inzetbaarheid*. Daarmee wordt bedoeld dat mensen hun hele arbeidzame leven inzetbaar en productief zijn. Dit streven stelt ons als samenleving voor vragen. Welke kansen en belemmeringen zijn er om langdurende inzetbaarheid te realiseren? Voor duurzame inzetbaarheid van werknemers lijkt werkgeversbetrokkenheid cruciaal. Hoe kan deze gerealiseerd worden? Welke factoren zijn daarbij bepalend? Welke aangrijpingspunten voor beleid?

Het streven naar een participatiesamenleving plaatst de betekenis van arbeid in een nieuw, breder perspectief. Deze maatschappij kan enkel vormgegeven worden als mensen niet alleen actief zijn op de arbeidsmarkt maar ook op andere domeinen: (mantel)zorg, vrijwilligerswerk of maatschappelijke participatie. Participatie op die terreinen is veelal informeel georganiseerd en onbetaald. Dat maakt de vraag wat arbeid anno nu betekent – zowel maatschappelijk als individueel – actueel. Of met andere woorden: wat is de *waarde van betaalde en onbetaalde arbeid*? Hoe verhouden betaalde en onbetaalde arbeid zich tot elkaar – op individueel en macroniveau? In hoeverre en op welke wijze ervaren mensen betaald en onbetaald werk als zingevend? Wat betekent het voor hun kwaliteit van leven? Hoe verhouden de maatschappelijke externe effecten van betaalde arbeid en andere vormen van participatie zich tot elkaar?

Steeds meer Nederlanders combineren betaald werk met (mantel)zorg, combineren hun studie met betaald werk en/of combineren verschillende vormen van betaald werk. Zij doen dat bewust of noodgedwongen. De gevolgen daarvan lijken niet onverdeeld positief. Als het gaat om het mogelijk maken van de combinatie van verschillende rollen of verschillende vormen van betaald werk, lijkt Nederland steeds meer naar het Scandinavische model van collectieve verzorging te verschuiven. Met regelingen als aftrekbaarheid van scholingskosten, ouderschapsverlof, kinderopvangtoeslag, calamiteitenverlof en zorgverlof wordt getracht werkenden te stimuleren meerdere rollen naast elkaar op te pakken. De vraag is wat er van dit streven terecht komt. Wat ervaren mensen bij het *afstemmen en combineren van betaalde en onbetaalde arbeid*, zoals zorg voor kinderen, onderwijs/inzetbaarheid, mantelzorg en vrijwilligerswerk, en het combineren van verschillende vormen van betaalde arbeid, en welke consequenties heeft het? Wat is de invloed van beleid?

De thema's inclusieve arbeidsmarkt, duurzame inzetbaarheid, waarde van betaalde en onbetaalde arbeid en combineren en afstemmen staan al jaren hoog op de beleidsagenda. Met het programma Dynamiek op de arbeidsmarkt proberen we inzichten te geven die ook beleidsmakers helpen bij het formuleren, evalueren en vormgeven van beleid.

3.2 Onderzoeken in 2020

In 2020 betekent dit dat we ons onder meer zullen richten op de volgende onderzoeken, vragen en activiteiten.

3.2.1 Trends op de arbeidsmarkt

Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt die gevolgen hebben voor zowel werkenden als werkgevers worden in belangrijke mate in kaart gebracht via de panels die het SCP om de twee jaar bij respectievelijk werkenden en werkgevers uitzet. Elk jaar verschijnt ofwel een rapportage over *aanbod van arbeid* ofwel een rapportage over *vraag naar arbeid*. Daarin wordt niet alleen ingezoomd op relevante arbeidsmarktrends, maar ook op de positie van verschillende groepen werkenden en werkgevers, hun afwegingen, idealen, belemmeringen, kansen en kennis van en omgang met beleid. In 2020 zal een nieuwe rapportage over *aanbod van arbeid* uitkomen. Daarnaast zullen we een verdiepende studie uitbrengen aan de hand van deze panels.

3.2.2 Toekomst van de arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt is continu in beweging. Onzekerheden lijken toe te nemen voor grote groepen mensen. Wat betekent dat voor de toekomst van die mensen? In 2020 zetten we de verkenning van de *veranderende arbeidsmarkt* en de consequenties daarvan voor verschillende groepen mensen voort.

3.2.3 Participatiewet

Om de arbeidsdeelname te bevorderen van mensen die kunnen werken maar het zonder ondersteuning niet of moeilijk redden, is in 2015 de Participatiewet ingevoerd. Doelstelling van de wet is om zo veel mogelijk mensen met een arbeidsbeperking aan het werk te helpen. Het SCP heeft van 2016 tot en met 2019 de eindevaluatie *Participatie* verricht. In 2020 zal de nadruk liggen op disseminatie van de verkregen inzichten.

Gelieerd daaraan hebben we in 2019 samen met het CPB een studie gedaan naar de externe effecten van de Participatiewet voor de doelgroep WSW. Denk daarbij aan zorggebruik en criminaliteit. De verkregen inzichten verwerken we in 2020 tot een gezamenlijk *discussion paper* en internationaal artikel.

3.2.4 *Emancipatie van vrouwen op de arbeidsmarkt*

Het SCP publiceert sinds 2000 elke twee jaar samen met het CBS de *Emancipatiemonitor*. Daarin staat de positie van vrouwen centraal. In 2020 willen we gezamenlijk de 11de editie uitbrengen. Doel van deze monitor is inzicht geven in de relatieve positie van vrouwen op het gebied van arbeidsdeelname, onderwijs, gezondheid en zorg, ook in het licht van de door beleidsmakers gestelde doelen.

3.2.5 *Kansrijk beleid*

Wat werkt wel, wat werkt niet om beoogde beleidsdoelen te realiseren? Dat is een prangende vraag voor beleidsmakers. In de serie *Kansrijk beleid* proberen het SCP en het CPB antwoord te geven op die vraag voor verschillende beleidsterreinen. In 2020 richten we ons in een gezamenlijk project op kansrijk integratiebeleid. Omdat integratie van minderheden voor een groot deel verloopt via arbeidsdeelname, zo is een algemene verwachting, heeft arbeidsmarktbeleid een centrale positie in deze studie. Daarnaast richten we ons in een tweede gezamenlijk project op kansrijk armoede- en schuldenbeleid.

4 Programma Opgroeien en leren

4.1 Maatschappelijke opgave

De Nederlandse jeugd heeft een gunstige positie in vergelijking met vele andere landen. De meeste jongeren groeien op in een gezin en een veilige thuissituatie. Het opleidingsniveau is hoog, en is de laatste decennia ook sterk gestegen. Maar er zijn ook zorgen over bijvoorbeeld de kansenongelijkheid in het onderwijs; kinderen die opgroeien in armoede of onveiligheid, of moeten leven met een beperking; en er zijn vragen over bijvoorbeeld het adequaat toerusten van kinderen en jongeren qua kennis, houding en vaardigheden voor (toekomstige) maatschappelijke participatie in een veranderende, diverse en geglobaliseerde wereld.

De meeste kinderen groeien zoals gezegd op in een gezin. Dat is echter niet altijd het standaardgezin van een paar decennia geleden. Veel kinderen groeien gedurende een deel van hun jeugd of hun gehele jeugd op in een (nieuw) samengesteld gezin; bijna 15% van de jongeren van 0-25 jaar groeit op in een éénoudergezin; en er zijn meer tweemoeders- en tweevadersgezinnen. Sommige kinderen groeien op in ongewenste of onveilige thuissituaties, andere kinderen in minder geprivilegieerde omstandigheden: één op de negen kinderen groeit op in armoede. Omdat opvoedvraagstukken soms te complex zijn voor ouders of omdat ouders niet in staat zijn hun kinderen de juiste ondersteuning en zorg te bieden, wordt er soms een beroep gedaan op de jeugdzorg.

De laatste tijd zien we meer aandacht voor stress bij jongeren. Veel kinderen en jongeren voelen druk om succesvol te zijn, niet alleen qua schoolprestaties maar op allerlei gebieden. Soms is deze prestatiedruk té groot en belemmert het jongeren in hun gezondheid en functioneren. School/opleiding, vrienden en sociale media, en het gezinsleven spelen daarin een rol. Ouders moeten de opvoeding en zorg voor kinderen combineren met werk, leren, mantelzorgen en andere zaken. Kinderen zelf komen wellicht te weinig toe aan (buiten) spelen, maar ook aan heilzaam geachte momenten van verveling – onder andere door de permanente druk van sociale media. Deze beïnvloeden op allerlei gebieden het sociale leven.

Kinderen en jongeren brengen eveneens een groot deel van hun tijd en leven door in het onderwijs. Kenmerkend aan die deelname is de opwaartse druk en daarmee de sterk gestegen deelname aan het hoger onderwijs. Ondanks het sterk gestegen opleidingsniveau van de bevolking is echter nog altijd een vijfde van de bevolking laagopgeleid en hebben deze burgers geen startkwalificatieniveau. Ook zijn er 2,5 miljoen laaggeletterden in Nederland.

Met name hoogopgeleide ouders oefenen druk uit op hun kinderen om zo goed (lees: hoog) mogelijk te presteren in het onderwijs – en daarbuiten. Als het onderwijs op school in hun ogen tekortschiet, wijken zij uit naar bijlessen, huiswerkklassen of examentrainingen.

De kansen op de arbeidsmarkt verschillen sterk naar opleidingsniveau en -richting. Zowel in het mbo als in het hoger onderwijs lijken studenten zich daar steeds meer van bewust.

De maatschappelijke waardering van cognitie (focus van het algemeen vormend onderwijs) overschaduwde vaak de waardering van maatschappelijk gezien zeer nuttige kwaliteiten als zorg, praktische vaardigheden en vakmanschap (focus van het beroepsonderwijs). Het imago van onderwijsniveau en -type heeft ook effect op de jongeren zelf: het zelfbeeld van vmbo'ers is soms negatief. De zelfwaardering van jongeren stijgt echter naarmate zij zich meer identificeren met het beroep waarvoor zij worden opgeleid, en zich 'vakvaardiger' achten. Mogelijk draagt zingeving (van iets kunnen maken, herstellen, of iets betekenen voor mensen zoals in de zorg) in belangrijke mate bij aan dat gevoel.

In het maatschappelijk debat over de doelen van het onderwijs is een groeiende (onder)stroom zichtbaar die vraagtekens plaatst bij 'de economisering van het onderwijs': een te eenzijdige focus op cognitieve prestaties en het verwerven van economisch nuttige kennis. Geluk en persoonsvorming, waardoor jongeren mentaal weerbaar worden en over een mindset beschikken om op een gezonde manier om te kunnen gaan met presteren, zouden belangrijker moeten zijn. Daarnaast stellen uiteenlopende kwesties als de duurzaamheidsopgaven, een verantwoorde omgang met sociale media, feit van fictie kunnen onderscheiden, maar bijvoorbeeld ook diversiteit en polarisatie qua opvattingen en waardenoriëntaties in de samenleving andere eisen aan het onderwijs.

We zien een paar vraagstukken die de komende jaren aandacht vragen. Maatschappelijke opgaven liggen er op het gebied van het welzijn en welbevinden van alle kinderen in Nederland; het leren voor maatschappelijke participatie en arbeidsmarkt – de benodigde kennis, houdingen en vaardigheden nu en later – maar ook persoonsvorming voor zelfstandigheid, zelfbewustzijn en weerbaarheid; de rol van opvoeding en onderwijs in sociale cohesie en het bieden van gelijke kansen; en de optimale inrichting en afstemming van de structuren en systemen – formeel en informeel – rondom opgroeien en leren. Deze maatschappelijke opgaven laten zich vertalen in de volgende vier onderzoekslijnen:

- Lijn 1: Het welbevinden van kinderen en jongeren en de rol van ouders/gezin, school en omgeving
Centraal in deze lijn staan kinderen, hun ouders en het gezinsleven dat ze vormen, school en omgeving; factoren die bepalend zijn voor de kwaliteit van het kinderleven. De focus ligt op factoren en kenmerken die van invloed zijn op hoe kinderen in Nederland opgroeien; kenmerken van kinderen zelf (fysiek: bv. gezondheid; sociaal-emotioneel: bv. ervaren stress en weerbaarheid; cognitief: bv. (school)prestatieniveau); kenmerken van de opvoeding door hun ouders; en de sociale en fysieke context waarin ze opgroeien.
- Lijn 2: Leren voor (blijvende) deelname aan de samenleving
De vraag welke kennis, vaardigheden en houdingen kinderen en jongeren nodig hebben om nu en straks in de samenleving te kunnen functioneren is niet eenvoudig te beantwoorden. Een veranderende arbeidsmarkt stelt het nutsdenken ter discussie. De klimaatdoelstellingen vragen om een bijdrage van het onderwijs aan ecologische stabiliteit en duurzaamheid. Psychische klachten en stress roepen vragen op over de prestatiedruk. Wat vinden ouders en scholen belangrijke eigenschappen en kwaliteiten voor (hun) kinderen om te ontwikkelen en welke overwegingen hebben ze daarbij? En heel belangrijk: hoe denken jongeren zelf over hun maatschappelijke participatie en welke keuzes maken zij daarvoor?

- Lijn 3: Sociale verschillen en kansenongelijkheid in het onderwijs
Verschillen in thuismilieu naar sociaal en cultureel kapitaal zijn nog steeds sterk bepalend voor de onderwijskansen en schoolloopbaan van kinderen. Gelijke kansen op en toegankelijkheid van het onderwijs zijn daarom blijvend urgente thema's. Ongelijke kansen voor jongeren met verschillende achtergronden en processen van in- en uitsluiting kunnen immers verschillen tussen groepen versterken en leiden tot sociale scheidslijnen in de samenleving. De achterliggende vraag in dit thema betreft de invloed van opvoeding en onderwijs op sociale cohesie.
- Lijn 4: De inrichting en het functioneren van systemen voor opvoeding, opvang, jeugdhulp en leren
Er zijn verschillende voorzieningen waar kinderen, gezinnen en ouders mee te maken kunnen krijgen op de terreinen opvoeding, opvang, jeugdhulp en leren. Ouders kunnen een beroep doen op opvang en – als zij vragen hebben over de opvoeding of er problemen zijn met hun kind – op jeugdhulp. Bij het leren ligt de nadruk op de taak van het onderwijs, maar scholen doen wel een beroep op ouders om het leren van hun kinderen thuis te ondersteunen. Voor kinderen die moeite hebben hun talent te ontplooiën, zijn er binnen het onderwijs aanvullende voorzieningen. De vraag is of de systemen voldoen, elkaar aanvullen of dat zich knelpunten voordoen in de inrichting en het functioneren van systemen.

4.2 Beleidsrelevante context

Wat betreft het onderwijs en leren staan het vraagstuk van de kwaliteit en toekomstbestendigheid van het onderwijs/stelsel en de vraag hoe op te leiden voor morgen centraal. Dit betreft alle sectoren in het onderwijs en gaat over curriculumherzieningen in het funderend onderwijs, de responsiviteit en macrodoelmatigheid van het mbo en hbo, en bijvoorbeeld meer excellentie in het wetenschappelijk onderwijs. Blijvend is de aandacht voor de toegankelijkheid en gelijke kansen in het onderwijs. Daarnaast is met name in het primair en voortgezet onderwijs het beleid gericht op de mogelijkheden en knelpunten voor inclusiviteit en maatwerk. In het hoger onderwijs richt de aandacht zich op de toenemende internationalisering: in termen van concurrentie (Nederland Kennisland), maar ook de aanwezigheid van meer internationale studenten, de eisen die dit stelt aan het onderwijs (Engelstaligheid) en de mogelijk ongewenste effecten ervan in termen van betaalbaarheid en toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Leven lang leren (formeel, informeel en non-formeel) is een blijvend beleidsthema, gezien verwachte ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en het feit dat sommige groepen beter zijn toegerust qua kennis, vaardigheden en positie op dergelijke veranderingen dan andere.

In het beleid rond jeugd en gezin ligt de nadruk op preventief beleid. Voor de kwaliteit van het gezinsleven zijn maatregelen van belang rondom kinderopvang en het kunnen combineren van taken. Decentralisatie van de jeugdzorg roept vragen op over het bereiken van en de geboden hulp aan multiprobleemgezinnen. Meer in het algemeen is de vraag of met een groter beroep op eigen verantwoordelijkheid ouders bijvoorbeeld in staat zijn hun netwerk in te schakelen bij opvang-, zorg- en ondersteuningsbehoeften.

4.3 Onderzoeksvragen

Het onderzoek binnen het programma Opgroeien en leren probeert een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de volgende brede kennisvragen:

- Hoe zorgen we ervoor dat kinderen met uiteenlopende achtergronden gelijke kansen krijgen in onze samenleving en verschillen tussen groepen geen harde scheidslijnen worden? Welke bijdrage kunnen opvoeding en onderwijs daaraan bieden?
- Waarom behoort onze jeugd tot de meest gelukkigste; welke condities bepalen dat, dan wel doen daar afbreuk aan?
- Hoe rusten we kinderen en jongeren adequaat toe (in opvoeding en onderwijs) voor de toekomstige arbeidsmarkt en een veeleisende en veranderende samenleving?

In 2020 dragen verschillende onderzoeken hieraan bij.

Zo lijkt de vraag of Nederlandse kinderen en jongvolwassenen te veel (tijds-)druk ervaren, de laatste jaren steeds vaker te worden gesteld. Daarbij worden zowel zorgen geuit over school- en studiegerelateerde stress, als over tijdsdruk door een volle agenda buiten school of studie om, alsook druk van *social media*. De komende tijd willen we nagaan in welke mate kinderen van verschillende achtergronden en in verschillende levensfasen en schoolperiodes, al dan niet tijdsdruk en overbelasting ervaren en hoe dit uitwerkt op hun welzijn, schoolbeleving en schoolloopbaan. Daarnaast belichten we de rol van ouders in de ondersteuning van de schoolloopbaan van hun kind. Ouders verschillen in opvattingen en gedragingen ten aanzien van de sturing van de schoolloopbaan van hun kind. Het is de vraag wat daarvan het resultaat is in termen van studiesucces en sociaal-emotioneel welbevinden enerzijds en maatschappelijke uitkomsten anderzijds. Meerwaarde van onderzoek op dit terrein ligt in het onderscheiden van school- of studiegerelateerde factoren en factoren daarbuiten (ouders en sociale omgeving) die een belangrijke rol spelen.

De jongeren in ons land zijn de volwassen burgers van morgen. Om die reden is het belangrijk om te weten hoe deze jongeren over ontwikkelingen in de samenleving denken, over hun eigen toekomst, en hoe zij hun eigen rol daarin zien. Jongeren worden echter nauwelijks systematisch bevraagd over hun opvattingen en verwachtingen. Met dit programma willen we daar verandering in brengen door in pilotonderzoek de verwachtingen van jongeren ten aanzien van hun schoolloopbaan en werk in kaart te brengen. Hebben jongeren vertrouwen in hun eigen toekomst, in de richting waarin de samenleving zich ontwikkelt, en in maatschappelijke instituties? In hoeverre beschikken jongeren over persoonlijkheidseigenschappen en weerstandsvermogen voor een goede start in de maatschappij?

Er is een toenemende roep om maatwerk in het onderwijs, gericht op talentontwikkeling bij alle leerlingen. Dit wordt versterkt door de invoering van passend onderwijs en door de wensen van ouders. In het onderwijs leeft de perceptie dat het werk in het onderwijs zwaarder is geworden omdat de samenleving en dus ook de leerlingenpopulatie complexer wordt. Van leerkrachten wordt verwacht dat ze over voldoende differentiatievaardigheden beschikken om alle leerlingen goed te bedienen. In een verkenning gaan we na of scholen in het basisonderwijs de toegenomen

complexiteit aankunnen, en hoe schoolleiders, intern begeleiders en leerkrachten omgaan met de verwachting dat zij 'maatwerk' bieden aan al hun leerlingen, gegeven de verschillen tussen leerlingen in hun school of leergroep.

5 Programma Zorg en ondersteuning

5.1 Zorg en ondersteuning

Het domein van (langdurige) zorg en ondersteuning verandert voortdurend. Deze ontwikkelingen zijn van invloed op de leefwereld van mensen die zichzelf als gevolg van (lichamelijke, verstandelijke, cognitieve of psychische) beperkingen niet zelfstandig kunnen redden. Met ons langlopende onderzoek, waarin we ‘mixed methods’ toepassen, zijn we in staat om ontwikkelingen op de (middel)lange termijn te duiden. Op deze wijze dragen we bij aan de kwaliteit van leven van mensen die te maken hebben met beperkingen en zorg en ondersteuning, aan de onderbouwing van beleid en de toekomstige kwaliteit van de samenleving.

5.2 Zorg en ondersteuning, nu en in de toekomst

5.2.1 *Maatschappelijke opgave*

Met name als gevolg van het toenemend aantal ouderen in de samenleving zal de vraag naar (langdurige) zorg en ondersteuning sterk toenemen, en daarmee de kosten van de zorg. De omvang van de potentiële beroepsbevolking, die deze ondersteuning (als beroepskracht of als informele helper) moet gaan leveren, zal echter dalen. De solidariteit van het zorgstelsel komt dan onder druk te staan. Dit roept vragen op over de houdbaarheid en de inrichting van het zorgstelsel en over welke vormen van ondersteuning mensen zelf kunnen en willen oppakken (als mantelzorger, vrijwilliger of in burgerinitiatieven), wat mensen zelf kunnen financieren en wat de (landelijke en lokale) overheid (volgens burgers) zou moeten organiseren, en hoe dit verandert als gevolg van demografische ontwikkelingen, veranderende normen, economische ontwikkelingen of beleidsmaatregelen.

5.2.2 *Beleidsrelevante context*

De veranderingen in de (langdurige) zorg en ondersteuning zijn van invloed op de leefwereld van mensen die zichzelf niet zelfstandig kunnen redden als gevolg van uiteenlopende beperkingen. Voor het beleid is het relevant zicht te houden op de veranderingen in de behoefte aan zorg en ondersteuning en het gebruik hiervan, maar ook op de normen van mensen: wanneer kunnen en willen mensen zorg of ondersteuning krijgen van hun sociale netwerk, wie maken gebruik van particulier gefinancierde voorzieningen en wie hebben publiek gefinancierde zorg nodig? Hoe blijft de collectief gefinancierde zorg voor kwetsbare mensen (op korte en lange termijn) toegankelijk en betaalbaar?

5.2.3 *Onderzoeksvragen*

Het onderzoek binnen het deelprogramma Zorg en ondersteuning, nu in de toekomst probeert een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de volgende brede kennisvragen:

1. Welke verschuivingen zijn er in het gebruik van en behoefte aan zorg en ondersteuning (te verwachten) als gevolg van demografische, sociaal-culturele of economische ontwikkelingen en treden hierbij verschillen op tussen subgroepen?
2. Voor welke groepen is de zorg meer of minder toegankelijk en verandert dat?
3. In hoeverre veranderen de opvattingen van burgers ten aanzien van de rol van de overheid in de (langdurige) zorg of ten aanzien van solidariteit en hoe verschilt dat tussen subgroepen?

5.2.4 SCP-onderzoeken in 2020 die bijdragen aan het beantwoorden van deze vragen

Zorg en ondersteuning in de toekomst

Dit project gaat in op de vraag wat het toenemend aantal ouderen, die langer gezond zijn dan voorheen, betekent voor de hulpbehoefte en het gebruik van publiek gefinancierde, particuliere en informele zorg en ondersteuning. We doen dit op basis van dataverzamelingen van het SCP en CBS over de periode 2014 tot en met 2016.

Oudere verpleeghuisbewoners

Ouderen blijven steeds langer zelfstandig wonen, waardoor de zorgbehoefte van degenen die naar een verpleeghuis verhuizen toeneemt. In dit onderzoek gaan we na wat de ontwikkelingen zijn in de objectieve en subjectieve kwaliteit van leven en de zorg van de ouderen die in een zorginstelling verblijven. Hierbij maken we gebruik van onderzoek uit 2015 en 2019, waarbij bewoners zoveel mogelijk zelf aan het woord komen.

5.3 Passende zorg en ondersteuning

5.3.1 *Maatschappelijke opgave*

Mensen met uiteenlopende beperkingen lopen in hun dagelijks leven tegen tal van problemen aan. Het kan dan gaan om problemen bij het schoonhouden van hun huis of de persoonlijke verzorging maar ook bij deelname aan onderwijs, arbeid, of vrijetijdsbesteding. Het in 2016 geratificeerde VN-verdrag voor personen met een handicap bepaalt onder andere dat mensen met een beperking, net als ieder ander, het recht hebben om zelfstandig te wonen, naar school te gaan, het openbaar vervoer te gebruiken of aan het werk te zijn. Om naar vermogen te kunnen participeren zijn een inclusieve samenleving en adequate zorg en ondersteuning dan ook onontbeerlijk. Het gaat hierbij zowel om toegankelijkheid van (passende) zorg als om effecten van (specifieke vormen van) ondersteuning op participatie en kwaliteit van leven van mensen met beperkingen.

5.3.2 *Beleidsrelevante context*

In Nederland hebben ongeveer 4 miljoen mensen een beperking, van wie een deel ondersteuning nodig heeft. De overheid heeft de plicht om beleid te voeren om de positie van mensen met een beperking te verbeteren en te werken aan een meer toegankelijke en inclusieve samenleving. Dit betekent zorg en ondersteuning daar waar nodig, maar ook meer geschikte woningen, goed (openbaar en aangepast) vervoer, een inclusieve arbeidsmarkt en toegankelijk onderwijs. In hoeverre krijgen mensen de zorg en ondersteuning die zij nodig hebben?

5.3.3 *Onderzoeksvragen*

Het onderzoek binnen het deelprogramma 'Passende zorg en ondersteuning' probeert een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de volgende brede kennisvragen:

- In hoeverre krijgen mensen met uiteenlopende beperkingen passende zorg en ondersteuning zodat zij naar behoefte kunnen participeren in de samenleving?
- Welke factoren, naast beperkingen, zijn van invloed op het gebruik van zorg en ondersteuning? Is (passende) zorg en ondersteuning, voor iedereen die dat nodig heeft, toegankelijk en beschikbaar?

- Wat zijn redenen dat mensen geen passende zorg en ondersteuning krijgen, verschilt dat bijvoorbeeld naar aard van de beperking of sociale of financiële hulpbronnen en specifieke vaardigheden en welke gevolgen heeft dat voor hun kwaliteit van leven?

5.3.4 SCP-onderzoeken in 2020 die bijdragen aan het beantwoorden van deze vragen

Achterblijvers in het stelsel voor langdurige zorg

Een gebrek aan (passende) zorg kan leiden tot verergering van problemen, een lagere kwaliteit van leven en een verhoogde kans op inzet van acute (vaak zware) zorg. Het doel van dit onderzoek is om meer zicht te krijgen op groepen die om uiteenlopende redenen geen passende zorg ontvangen. Hierbij kijken we als eerste naar de ouderen. Voor dit kwalitatief onderzoek zullen onder andere sleutelfiguren, zorgprofessionals, ouderen en hun mantelzorgers worden bevraagd.

Verschillen in redzaamheid tussen mensen met een verstandelijke beperking en andere kwetsbare groepen

Over mensen met een (licht) verstandelijke beperking en de manier waarop zij zich al dan niet redden na de hervormingen van de langdurige zorg is weinig bekend. Zo is er nauwelijks zicht op hun redzaamheid. In dit onderzoek gaan we na tegen welke problemen mensen met een verstandelijke beperking aanlopen, of zij daarbij ondersteuning krijgen en in hoeverre verschilt dat van mensen met andere beperkingen. Hiervoor gebruiken we de SCP-enquête 'Leven' uit 2015-2017.

5.4 Gevolgen van het geven van informele zorg en ondersteuning

5.4.1 Maatschappelijke opgave

Van burgers wordt steeds meer gevraagd om zorg te geven aan mensen in hun sociale omgeving (de participatiesamenleving). Door de toename van de zorgvraag (als gevolg van het stijgend aantal ouderen en het langer zelfstandig thuis wonen van ouderen) zal ook de vraag naar informele hulp (door mantelzorgers of vrijwilligers in de zorg en ondersteuning) toenemen. Steeds meer mensen zullen, als gevolg van de stijgende arbeidsparticipatie, arbeid en zorg combineren. Jonge mantelzorgers combineren mantelzorg vaak met onderwijs. De maatschappelijke opgave is niet alleen op welke wijze we kunnen voorkomen dat het geven van informele zorg leidt tot overbelasting of tot problemen in andere levensdomeinen, maar ook om na te gaan hoe we zoveel mogelijk burgers kunnen betrekken in de informele hulp rondom kwetsbare mensen in de samenleving. Deze maatschappelijke opgave wordt mede ingegeven door (verwachte) personeelstekorten in de professionele (thuis)zorg en de wetenschap dat beroepskrachten maar beperkt tegemoet kunnen komen aan de verzorgingsproblemen van personen in kwetsbare posities.

5.4.2 Beleidsrelevante context

Mantelzorgers en vrijwilligers spelen een grote rol in de (langdurige) zorg en ondersteuning: een derde van de Nederlanders geeft informele hulp. Een deel van hen is overbelast of heeft een lage kwaliteit van leven. Overbelasting kan gevolgen hebben voor de informele helper, bijvoorbeeld op het werk of in het onderwijs, maar ook voor de hulpontvanger. Voor de (lokale en landelijke) overheid is zicht op deze hulp en op ondersteuning daarbij van groot belang. Bij ondersteuning gaat het bijvoorbeeld om het delen van de mantelzorg met professionals, inzet van respijtzorg of het gesprek aangaan met leidinggevenden of mentoren over de zorgtaak.

5.4.3 Onderzoeksvragen

Het onderzoek binnen het deelprogramma 'Gevolgen van het geven van informele zorg en ondersteuning' probeert een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de volgende brede kennisvragen:

- In hoeverre traden er wijzigingen op in het geven van informele hulp en zijn hierbij veranderingen te zien tussen specifieke groepen?
- Welke groepen informele helpers ervaren een lage kwaliteit van leven en/of een hoge belasting en welke rol speelt ondersteuning daarbij?
- In hoeverre leidt het geven van informele hulp tot gevolgen op het werk, in het onderwijs of in het doen van vrijwilligerswerk en welke factoren zijn daarop van invloed?

5.4.4 SCP-onderzoeken in 2020 die bijdragen aan het beantwoorden van deze vragen

Informele hulp 2014-2019

In 2015 is de langdurige zorg grondig hervormd en sindsdien wordt er steeds meer nadruk gelegd op de eigen verantwoordelijkheid van burgers. In dit onderzoek gaan we na welke ontwikkelingen zich voordoen in de aard en omvang van de informele hulp (mantelzorg en vrijwilligers) voor mensen met beperkingen, de ervaren belasting, kwaliteit van leven en het gebruik van ondersteuning en de afstemming met professionals. Dit doen we door gegevens uit 2019 op zo veel mogelijk aspecten te vergelijken met gegevens uit 2014 en 2016.

Welbevinden van schoolgaande jonge mantelzorgers

Het SCP participeert, in samenwerking met Vilans en met behulp van een Europese subsidie van H2020, in een internationaal vergelijkend onderzoek naar kenmerken van jonge mantelzorgers en de gevolgen van het geven van mantelzorg onder 15-17-jarigen. Via een *randomised controlled trial* (RCT) wordt nagegaan wat het effect van in cocreatie ontwikkelde ondersteuning is op het subjectief welbevinden, de kwaliteit van leven en de veerkracht van jonge mantelzorgers.

6 Programma Gezondheid en welzijn

Het programma *Gezondheid en welzijn* (G&W) bestudeert de verdeling van gezondheid en welzijn in de samenleving en verdiept zich in de sociale mechanismen, hulpbronnen en vaardigheden die verschillen tussen groepen kunnen verklaren.

De eerder in dit werkprogramma beschreven maatschappelijke ontwikkelingen zijn ook relevant voor de gezondheid en het welzijn van Nederlanders. Technologische vernieuwingen kunnen bijvoorbeeld bijdragen aan een langer leven in goede gezondheid. Maar ze kunnen er ook voor zorgen dat mensen niet meer mee kunnen doen, bijvoorbeeld omdat ze de vaardigheden niet hebben om met de vernieuwingen om te gaan. De overheid legt de laatste jaren meer nadruk op de eigen verantwoordelijkheden de inzet van het sociale netwerk, bijvoorbeeld in het gedecentraliseerde sociaal domein. Voor veel mensen is het een wenkend perspectief als ze meer keuzevrijheid en eigen zeggenschap krijgen. Tegelijk zorgt het voor meer druk en complexiteit. Niet iedereen kan mee met de veranderingen in de samenleving. Dat kan leiden tot psychische druk, stress, eenzaamheid of uitsluiting.

De kern van het G&W-onderzoeksprogramma is identificeren voor wie maatschappelijke veranderingen gunstig en ongunstig uitpakken, maar vooral bestuderen welke vaardigheden en hulpbronnen mensen nodig hebben om hun gezondheid en welzijn op peil te houden en welke (sociale) mechanismen daarbij een rol spelen.

In 2019 is gestart met twee verkenningen om de kennis over gezondheid en eenzaamheid op een rij te zetten en voor het SCP relevante onderzoeksvragen te formuleren. In 2020 zullen deze verkenningen gereed zijn. Op basis daarvan zal de onderzoeksagenda verder worden ingevuld. De thema's van deze twee onderzoekslijnen (gezondheid en eenzaamheid) worden hieronder kort geschetst. Vervolgens komen twee andere onderzoekslijnen vanuit het programma G&W aan bod: onderzoek naar LHBTI en naar het gedecentraliseerde sociaal domein.

6.1 Zicht op ontwikkeling van gezondheid en welzijn in Nederland

Er is veel discussie over wat gezondheid eigenlijk is. Duidelijk is dat het om meer gaat dan de afwezigheid van fysieke klachten. Ook de afwezigheid van psychische en mentale problemen wordt onder het begrip geschaard, evenals het vermogen om met fysieke, emotionele en sociale uitdagingen in het leven om te gaan. De blik op gezondheid wordt ook steeds breder. Gezondheid wordt vaak niet als een zelfstandig fenomeen beschouwd, maar in relatie gezien tot andere aspecten van kwaliteit van leven, zoals schulden, huisvesting of sociale relaties. Dit krijgt onder meer vorm in het Nationaal Programma Preventie, waarin een integrale aanpak voorop staat. Het in 2019 afgesloten Preventieakkoord, een akkoord tussen 70 verschillende organisaties, richt zich specifiek op roken, obesitas en problematisch alcoholgebruik. Tegelijk ligt ook daarbij de focus op samenhang in de aanpak van verschillende problemen, zoals schulden, werkloosheid en eenzaamheid.

De levensverwachting in Nederland neemt toe (hoewel deze stijging in de afgelopen jaren lijkt te stagneren). Als gevolg van de gestegen levensverwachting, maar ook als gevolg van eerdere en betere signalerings- en behandelmogelijkheden, stijgt echter het aantal mensen met chronische aandoeningen. Een relatief nieuwe ontwikkeling is dat stress onder jongeren lijkt toe te nemen (*Volksgezondheid Toekomst Verkenning*) en dat er een toename is van laag psychisch welbevinden onder vrijwel alle bevolkingsgroepen (*De sociale staat van Nederland*).

In deze onderzoekslijn inventariseren en verkennen we dergelijke ontwikkelingen en de bestaande kennis over oorzaken en gevolgen. Op basis daarvan werken we de onderzoeksagenda verder uit.

In 2020 wordt daarnaast gepubliceerd over de verdeling van gezondheid binnen de Nederlandse bevolking en de uitwerking van mechanismen die spelen bij achterblijvers in lichamelijke en psychische gezondheid. Centrale vraag daarbij is wat de verschillen in gezondheid verklaart. Daarbij ligt de focus op vier indicatoren voor gezondheid: (1) ervaren gezondheid, (2) aan- of afwezigheid van een of meer lichamelijke beperkingen, (3) aan- of afwezigheid van chronische ziekten en (4) psychische gezondheid.

Daarnaast neemt het SCP deel aan het consortium 'Staat van de Volksgezondheid en Zorg', waarin RIVM, CBS, Zorginstituut Nederland, Nederlandse Zorgautoriteit, Trimbos-instituut, Nederlands Jeugdinstituut, Nivel en het SCP werken aan kerncijfers over volksgezondheid en zorg.

6.2 Eenzaamheid: verkenning van het begrip, prevalentie, achtergronden en mechanismen

Verskillende onderzoeken laten zien dat eenzaamheid in Nederland toeneemt, is het niet procentueel dan wel in absolute aantallen (*Kwetsbaar en eenzaam; Overall rapportage sociaal domein, Volksgezondheid Toekomst Verkenning, De sociale staat van Nederland*). Vaak wordt bij eenzaamheid alleen gedacht aan ouderen, maar ook onder jongeren is eenzaamheid een probleem. Bovendien staat eenzaamheid in verband met gezondheidsproblemen die volgens recente studies van het CBS en RIVM een stijgende trend laten zien, zoals overgewicht/obesitas en depressie.

Het programma *Eén tegen eenzaamheid* van het ministerie van VWS heeft als doel eenzaamheid, met name onder 75-plussers, te verminderen, en roept mensen in de samenleving op meer (en meer vanzelfsprekend) naar elkaar om te kijken. Te denken valt aan contact met burens en het organiseren van buurtinitiatieven. Niet iedere eenzame heeft echter baat bij of zit zelfs te wachten op dergelijke initiatieven. Bovendien kan de vraag gesteld worden of eenzaamheid altijd is op te lossen (denk aan eenzaamheid na het verlies van een partner) of opgelost moet worden.

Er zijn verschillende theoretische invalshoeken van waaruit eenzaamheid bekeken kan worden. Zo is er de socialediscrepantietheorie en de evolutionaire benadering, en valt er onderscheid te maken in emotionele eenzaamheid en sociale eenzaamheid. De vraag is: welke groepen hebben met welke vorm te maken? Van belang daarbij is bovendien de vraag in welke mate de overheid een rol heeft, of kan hebben, in het bestrijden van of het omgaan met eenzaamheidsgevoelens.

In deze lijn inventariseren en verkennen we de bestaande kennis over eenzaamheid en de factoren die een relatie hebben met eenzaamheid. Op basis van deze twee onderzoeken werken we de onderzoeksagenda verder uit. In elk geval zal daarbij gekeken worden naar de relatie van eenzaamheid met kwaliteit van leven en mogelijke maatschappelijke problemen (onder andere sociale uitsluiting, pesten, burn-out en het gebruik van voorzieningen).

Daarnaast gaan we in 2020 onderzoek doen onder eenzamen zelf: hoe ervaren zij hun situatie? Wijkt dat af van hoe hun omgeving ernaar kijkt? Welke gevolgen heeft eenzaamheid volgens de eenzame zelf? En zijn dat ook allemaal problematische gevolgen?

6.3 Onderzoek over LHBTI

Houden van wie je wilt en de vrijheid om te zijn wie je bent zijn belangrijke waarden in Nederland, vastgelegd in de Grondwet en herhaald in het regeerakkoord. Tegelijk blijkt dat niet in elke situatie en niet voor iedereen vanzelfsprekend te zijn. Geweld tegen en discriminatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender en intersekse (LHBTI) personen vindt regelmatig plaats. Het regeerakkoord zegt dan ook dat emancipatie voortdurende aandacht vereist. De emancipatienota concretiseert dit met aandacht voor uiteenlopende zaken als veiligheid, sociale acceptatie, genderdiversiteit, arbeid en gezondheid.

In het onderzoek naar de positie van de LHBTI gemeenschap is niet alleen van belang hoe anderen tegen de leden daarvan aankijken, maar ook hoe de eigen leefsituatie van die leden er daadwerkelijk uit ziet en in hoeverre die verschilt van de leefsituatie van heteroseksuele personen. Het SCP heeft inmiddels een lange traditie in het onderzoeken van deze beide invalshoeken. Daarbij wordt een meer monitor-achtige rapportage afgewisseld met verdiepende studies. In 2020 zal een nieuwe monitor verschijnen. Daarin wordt een beeld geschetst van de opvattingen over de LHBTI gemeenschap in de Nederlandse samenleving en wordt op een breed scala van levensdomeinen aandacht geschonken aan hun leefsituatie en positie in de samenleving (o.a. onderwijs, arbeidsmarkt, veiligheid en gezondheid).

Daarnaast zal een factsheet verschijnen waarin onderzocht wordt of de opvattingen over en de positie van LHBTI'ers verschillen tussen gemeenten die wel en gemeenten die niet een regenboogakkoord hebben gesloten. In zo'n akkoord leggen gemeenten hun ambities voor het emancipatiebeleid rond LHBTI vast.

Verder is het onderzoek over LHBTI ingebed in ander SCP-onderzoek, onder meer naar emancipatie en discriminatie.

6.4 Onderzoek naar het gedecentraliseerde sociaal domein

Tot slot verricht het programma G&W onderzoek naar het gedecentraliseerde sociaal domein. Sinds 1 januari 2015 is in het sociaal domein de uitvoering van de jeugdzorg, een deel van de sociale zekerheid en de maatschappelijke ondersteuning ondergebracht in de Jeugdwet, de Participatiewet

en de Wmo 2015. Daarmee is dat niet langer een taak van het Rijk, maar van de gemeenten. Al geruime tijd is het SCP betrokken bij zowel de landelijke evaluaties van deze zogeheten decentralisaties als bij de landelijke monitoring van het sociaal domein als geheel.

Een belangrijk uitgangspunt bij het onderzoek dat we binnen G&W in deze onderzoekslijn centraal stellen, is het op een integrale manier kijken naar het sociaal domein. Vertrekpunt zijn niet zozeer de (afzonderlijke) wetten, maar de problemen die mensen hebben en de mate waarin daarvoor oplossingen worden gevonden. De belangrijkste vragen zijn: welke problemen hebben mensen en hoe lossen zij die op? Wie maakt gebruik van voorzieningen in het sociaal domein? Hoe is de kwaliteit van leven van deze groepen?

Zowel bij het Rijk als bij gemeenten is een verschuiving waar te nemen van aandacht voor het gebruik van voorzieningen (output) naar aandacht voor het resultaat (de maatschappelijke uitkomsten). Inzicht hierin is belangrijk, omdat de decentralisaties niet zouden moeten leiden tot een verslechtering van de gezondheid, participatie of kwaliteit van leven van mensen, maar juist tot een verbetering. Een van de vragen hierbij is of de verschillen tussen groepen groter of kleiner worden. Een verandering in uitkomsten, of verschil tussen groepen, kan te maken hebben met het veranderen van de relaties tussen de actoren. Dat gaat niet alleen over de relaties tussen de verschillende overheidslagen, maar ook tussen bijvoorbeeld overheid en burger, overheid en professional, of burger en professional.

Op verzoek van het ministerie van BZK maakt het SCP sinds 2016 de zogeheten *Overall rapportage sociaal domein*. Met hen spraken we af dat er in elk geval tot 2020 een rapportage komt. Momenteel werken we bij G&W aan vernieuwing van de rapportage, waarbij er meer focus komt te liggen op de problemen die mensen hebben en de mate waarin en de manier waarop daarvoor oplossingen worden gezocht. Ook de groeiende lokale variëteit willen we beter in beeld krijgen. In plaats van een jaarlijkse monitor stappen we over op een rapportagesysteem waarbij het ene jaar een overkoepelend beeld wordt geschetst van ontwikkelingen in het sociaal domein en in het andere jaar inhoudelijk verdiepende studies worden verricht.

In 2020 werken we aan twee concrete onderzoeken. Ten eerste onderzoeken we wat de decentralisaties hebben opgeleverd voor burgers op basis van de verschillende evaluaties die het SCP heeft uitgevoerd en aan heeft bijgedragen (evaluatie Participatie, Hervorming Langdurige Zorg, Jeugdwet). Daarnaast onderzoeken we in een nieuw overkoepelend rapport de ontwikkelingen in het sociaal domein (het rapport verschijnt begin 2021). De focus ligt daarin op de kwaliteit van leven (waaronder gezondheid, tevredenheid, eenzaamheid, participatie en redzaamheid), het gebruik van voorzieningen, stapeling van dat gebruik en regionale verschillen daarin.

7 Programma Maatschappelijke participatie

Maatschappelijke participatie (MP) betreft het kunnen, mogen, moeten en/of willen deelnemen aan de maatschappij en de gevolgen daarvan voor burger en samenleving. Het onderzoek is georganiseerd rond drie maatschappelijke opgaven, die hieronder nader worden besproken: samenleven met diversiteit, meedoen aan de samenleving, en veranderende verhoudingen tussen samenleving en overheid.

7.1 Samenleven met diversiteit

7.1.1 Maatschappelijke opgave

De Nederlandse bevolking is een diverse samenleving (bv. naar herkomst, opleidingsniveau, stedelijkheid en leefstijl). De mate van diversiteit en de gronden waarop deze zich nu en in de toekomst manifesteert, zijn aan verandering onderhevig. Hierbij spelen verschillende drijvende krachten een rol, zoals migratie, individualisering en digitalisering. Dit brengt zowel kansen als risico's met zich mee. Waar mensen zich verbinden met verschillende groepen, zal immers ook onderscheid en gescheidenheid bestaan. Hierbij spelen processen van in- en uitsluiting die niet zonder gevolgen blijven voor de kwaliteit van (samen)leven. De maatschappelijke opgave bestaat uit gelijkwaardig en vreedzaam met elkaar samenleven, nu en in de toekomst, gegeven de veranderende diversiteit.

7.1.2 Beleidsrelevantie

Op nationaal niveau raakt de maatschappelijke opgave met name aan het beleid over hoe we met elkaar kunnen samenleven in een diverser wordend Nederland, maatschappelijk onbehagen en wanvertrouwen en de rol van onderwijs, kunst, cultuur en media bij gescheidenheid en overbrugging. Ook raakt deze opgave aan concrete vraagstukken waar lokale overheden mee worstelen, zoals het streven naar sociale cohesie in buurten waar zich spanningen voordoen als gevolg van een veranderende buurtsamenstelling.

7.1.3 Kennisvragen

Het onderzoek over deze maatschappelijke opgave probeert een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de volgende brede kennisvragen die bij deze opgave horen:

- Hoe veranderen de bindingen van Nederlanders onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen?
- Welke gevolgen hebben deze veranderingen voor (de ervaring van) tegenstelling, coöperatie en eigenaarschap tussen groepen in de maatschappij en de manier waarop zij samenleven?
- Waar en hoe ontmoeten leden van verschillende 'bevolkingsgroepen' elkaar in de maatschappij en wat bepaalt daarbij of zij gezamenlijk eigenaarschap ontwikkelen in maatschappelijke initiatieven, verenigingen enzovoort?
- In hoeverre voelen Nederlanders zich gerepresenteerd in de verschillende instituties (zoals media, cultuur of politiek) en hoe komt daar inclusie of verlies tot stand?

Voorbeelden van onderzoeken in 2020 die (deel)antwoorden leveren op deze kennisvragen:

- *Gescheidenheid en Overbrugging*: sociale scheidslijnen en overbrugging van tegenstelling in concrete situaties (bijv. burgerinitiatieven en verenigingen).
- *Bevolkingsontwikkeling 2050*: gevolgen van bevolkingsontwikkelingen voor de sociale samenhang.

7.2 Meedoen aan de samenleving

7.2.1 Maatschappelijke opgave

Burgers willen en moeten op veel manieren meedoen aan de samenleving. Tegelijk wordt wel gesteld dat de samenleving complexer wordt, dat de burger wel erg veel als ‘bestuurlijke reservecapaciteit’ op tal van terreinen wordt gezien en dat niet iedereen de vaardigheden of de wil heeft om mee te doen aan het complexe, digitale en diverse Nederland van de 21ste eeuw. Een gebrekkige deelname heeft invloed op de kwaliteit van leven (bv. overbelasting of het gevoel er niet bij te horen of het zich afkeren van de samenleving) en kwaliteit van de samenleving (bv. het op peil houden van het voorzieningenniveau). De maatschappelijke opgave behelst hoe we de samenleving, nu en in de toekomst, voor iedereen in een gewenste mate en vorm toegankelijk houden en welke gevolgen dat voor burger, instituties en samenleving heeft.

7.2.2 Beleidsrelevantie

Het toegankelijk maken of houden van de samenleving speelt op tal van beleidsterreinen een rol, bijvoorbeeld op beleidsterreinen waar (meer) meedoen van burgers wordt gevraagd, zoals in de zorg, bij de nieuwe Omgevingswet of bij recreatieve, sportieve en culturele voorzieningen. Ook raakt deze opgave aan de beleidsvraag naar de toegankelijkheid van de Nederlandse samenleving voor nieuwkomers of regionale verschillen in meedoen en toegang. De maatschappelijke opgave werkt ook door op het beleidsterrein van de relatie tussen een (ervaren) niet-toegankelijke samenleving en ongewenste vormen van participatie (zoals criminaliteit of radicalisering). De opgave raakt ook aan beleid rondom de toegang tot politieke en bestuurlijke participatie en de gevolgen hiervan voor ervaren representatie. Voor lokale overheden vormt het mogelijk maken dat kwetsbare bewoners kunnen ‘meedoen’ aan de samenleving een van de primaire taken.

7.2.3 Kennisvragen

Het onderzoek over deze maatschappelijke opgave probeert een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de volgende brede kennisvragen die bij deze opgave horen:

- Welke hulpbronnen, belemmeringen en andere factoren spelen een rol bij het meedoen aan de samenleving? Bij welke groepen cumuleren vormen van geen toegang? Hoe toegankelijk is de samenleving nog/al?
- Wat zijn positieve en negatieve kanten van ‘meedoen’, zowel voor individu als samenleving? In hoeverre zijn mensen (burgers) die meer dan anderen deelnemen beter af op welk domein en wat veroorzaakt het eventuele verschil?
- In hoeverre doen (groepen) burgers mee aan wat de overheid belangrijke participatievormen vindt, hoe ziet de burger dit zelf en in hoeverre bijten deze participatievormen elkaar?
- In hoeverre lopen het voorzieningenniveau en de legitimiteit van voorzieningen gevaar als grote groepen burgers (het gevoel hebben dat ze) niet (meer) meedoen?

Voorbeelden van activiteiten in 2020 die (deel)antwoorden leveren op kennisvragen:

- Verschil in NL 2019: (trends in) kapitaalsgroepen in Nederland, de mate waarin ze meedoen aan de samenleving en de gevolgen hiervan.
- Bevolkingsontwikkeling 2050: mogelijke effecten van een afnemende of toenemende bevolkingsgroei op de toegankelijkheid en het niveau van voorzieningen.
- Meedoen aan Sport & Cultuur: (trends in) participatie onder verschillende groepen.

7.3 Veranderende verhoudingen tussen samenleving en overheid

7.3.1 Maatschappelijke opgave

Op verschillende beleidsterreinen ruimt de overheid een grotere rol in voor de burger. De overheid vindt het wenselijk dat de burger zelfredzaam is, mantelzorg geeft, de leefomgeving vorm geeft en culturele, sportieve en recreatieve voorzieningen in de lucht houdt. Ook de geëmancipeerde, geïndividualiseerde, mondige en steeds hoger opgeleide burger meldt zichzelf als burgermacht of burgerkracht. Rondom deze constant tussen burger en overheid verschuivende verantwoordelijkheden spelen verschillende vragen, bijvoorbeeld over de duurzaamheid van het voorzieningenniveau of gelijke kansen op inspraak. De maatschappelijke opgave behelst de vraag hoe we ervoor zorgen dat bij de veranderende verhoudingen tussen burgers en overheid publieke waarden als voorzieningen, solidariteit, gelijke kansen, toegankelijkheid en kwaliteit overeind blijven.

7.3.2 Beleidsrelevantie

De verschuivende verantwoordelijkheden tussen burger en overheid spelen over de hele breedte van de Rijksoverheid en de decentrale overheden een rol. Voorbeelden van specifieke beleidsdomeinen zijn de right to challenge en het recht op overname, particuliere initiatieven op het terrein van duurzaamheid, de nieuwe omgevingswet, particuliere en/of informele zorg- en onderwijsarrangementen of de inzet van burgers voor het behoud van recreatieve en culturele voorzieningen.

7.3.3 Kennisvragen

Het onderzoek over deze maatschappelijke opgave probeert een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de volgende brede kennisvragen die bij deze opgave horen:

- Op welke manier geven burgers hun burgermacht en burgerkracht vorm, welke verschillen bestaan er tussen bevolkingsgroepen en welke gevolgen heeft dat voor betrokken burgers en anderen (bijv. processen van in- en uitsluiting, overbelasting bij actieve burgers)?
- Wat zijn de gevolgen van burgerinzet voor de legitimiteit van en het vertrouwen in de overheid, de gelijkwaardigheid van burgers en de duurzaamheid en toegankelijkheid van voorzieningen?

Voorbeelden van activiteiten in 2020 die (deel)antwoorden leveren op kennisvragen:

- Gescheidenheid en Overbrugging: de rol van zelforganisatie en de uitwerking van burgerkracht op gescheidenheid en overbrugging.
- Meedoen aan Sport en Cultuur: hoe burgers zich inzetten voor het in stand en draaiend houden van voorzieningen in de sportieve en culturele sector.

8 Programma Duurzame samenleving

8.1 Maatschappelijke opgave

Nederland heeft grote ambities om te komen tot een duurzame samenleving. Dit komt tot uiting in diverse beleidsontwikkelingen die naar verwachting aanzienlijke maatschappelijke impact zullen hebben. De nationale ambities passen binnen de internationale context van afspraken op dit terrein. Zo kwamen in 2015 de Sustainable Development Goals tot stand en werd het Klimaatakkoord van Parijs getekend. Maar ook op nationaal niveau zijn er relevante beleidsvoornemens. Nederland stelt zich in de Klimaatwet tot doel om in 2050 de CO₂-uitstoot met 95% te hebben verminderd ten opzichte van 1990 en wordt in het Programma Circulaire Economie de ambitie geformuleerd een circulaire economie te ontwikkelen en realiseren voor 2050.

Duidelijk is dat deze veranderingen van invloed kunnen zijn op de manier waarop we samenleven, wonen en werken, en op onze manier en kwaliteit van leven. Ook hebben deze transities mogelijk gevolgen voor de verdeling van hulpbronnen onder de Nederlandse bevolking (en omgekeerd: heeft de verdeling van hulpbronnen mogelijk gevolgen voor de mate waarin verschillende groepen mee kunnen doen in de transitie).

In het ontwerp-Klimaatakkoord wordt expliciet gesteld dat de transitie een maatschappelijke opgave is, waarbij veranderingen in de manier waarop Nederlanders wonen, hun huis verwarmen, eten, reizen, consumeren enzovoort, onvermijdelijk zijn. Het succes van deze duurzaamheidstransities zal dus mede afhankelijk zijn van een brede en actieve betrokkenheid van de Nederlandse burgers. Deze duurzaamheidstransities vormen de context van het onderzoek van het programma Duurzame samenleving. Het programma biedt hierop een sociaal-cultureel perspectief, waarin burgers centraal staan.

8.2 Beleidsrelevante context

De transitie naar een duurzame samenleving is niet alleen iets van overheden, de politiek of het bedrijfsleven, maar van iedereen. Voor brede en actieve betrokkenheid en participatie van burgers om de uitdagingen van het duurzaamheidsbeleid te laten slagen, is draagvlak essentieel. De klimaatambities vragen immers dat burgers bereid zijn om hun (vaak alledaagse) gedrag te veranderen. Opgemerkt moet worden dat het belangrijk is om burgers hierbij niet alleen als *volgers* van beleid te zien. Vanuit de samenleving zelf *ontstaan* ook initiatieven op het gebied van verduurzaming, die soms ver voorlopen op het overheidshandelen.

Het is daarom van belang dat het perspectief van burgers goed wordt meegenomen in de politieke en beleidsafwegingen die gedurende de transitie worden gemaakt, op alle niveaus: op nationaal, regionaal en lokaal niveau. Dit geldt ook in relatie tot keuzes die raken aan de eigen woon- en leefomgeving. Verondersteld wordt dat draagvlak en acceptatie versterkt kunnen worden als besluitvorming transparant is, voldoende rekening wordt gehouden met wensen, zorgen en

mogelijkheden van burgers, en de lusten en lasten eerlijk worden verdeeld. Burgerparticipatie en versterking van draagvlak zijn dan ook integraal onderdeel van het Klimaatakkoord.

De overheid heeft daarbij de visie dat participatie van burgers bij de ontwikkeling en uitvoering van plannen en projecten de kans vergroot dat burgers zich mede-eigenaar gaan voelen en worden. Hierbij is het essentieel kennis te verwerven over wat er onder burgers leeft en wat zij doen of laten, welke verschillen er zijn tussen groepen en waardoor deze worden verklaard. Het Klimaatakkoord geeft aan dat hier voornamelijk te weinig inzicht in is. Juist op het vergroten van die kennis richt het programma Duurzame samenleving zich.

8.3 Onderzoeksvragen

Het programma Duurzame samenleving brengt het burgerperspectief van de duurzaamheidstransitie in kaart. Het programma kijkt naar kennis, houdingen, motieven, verwachtingen en gedrag van burgers met betrekking tot deze transitie. Hierbij is aandacht voor draagvlak voor en participatie in beleid. Daarnaast wordt specifiek aandacht besteed aan factoren die van invloed zijn op het al dan niet meebewegen met de richting van de transitie en verschillen tussen groepen. Interessant zijn in dat kader burgers die vooruitlopen op het overheidshandelen. Door het in kaart brengen van het burgerperspectief en door dit te volgen in de tijd, wordt het mogelijk om onderbouwde uitspraken te doen over ontwikkelingen door de jaren heen. De onderzoeksresultaten worden besproken vanuit de bredere perspectieven van de relatie tussen burgers (individueel en collectief) en de overheid in de context van de transitie, processen van in- en uitsluiting van (groepen) Nederlanders tijdens en ten gevolge van de transitie en de gevolgen voor de kwaliteit van leven. Verdiepend onderzoek moet het inzicht vergroten in factoren die samenhangen met gedrag en draagvlak ten behoeve van duiding van bevindingen en ter ondersteuning van handelingsperspectieven voor beleid.

Het onderzoek binnen het programma Duurzame samenleving probeert een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de volgende brede kennisvragen:

- Wat is de kennis, houding en gedrag van Nederlanders met betrekking tot verschillende aspecten van de duurzaamheidstransitie?
- Welke zorgen, kansen en verwachtingen zien we bij burgers met betrekking tot aspecten van de duurzaamheidstransitie?
- Hoe staat het met het draagvlak van Nederlanders voor aspecten van de duurzaamheidstransitie en ook meer specifieke plannen in dit kader van de overheid?

Daarbij kan specifiek aandacht worden besteed aan de volgende vragen:

- Welke groepen in de samenleving zijn mogelijk (extra) kwetsbaar door een stapeling van wat er van hen gevraagd wordt?
- Wat zijn mogelijke nieuwe of diepere scheidslijnen in de Nederlandse samenleving samenhangend met de transitie?
- Welke groepen kunnen niet, maar willen wel mee in de transitie? Welke groepen kunnen wel, maar willen niet? En als laatste, welke groepen kunnen niet en willen niet? En waar hangt dit mee samen?

- Hoe ontstaat en wordt omgegaan met controverses tussen groepen burgers, en tussen burgers en instanties rond verduurzaming?
- Wat kunnen gevolgen zijn van de duurzaamheidstransitie voor de kwaliteit van leven van Nederlandse burgers?

8.4 Onderzoeken in 2020

Burgerperspectief van duurzaamheidstransities

De onderzoekslijn van het programma Duurzame samenleving richt zich op het verkennen, monitoren, duiden en verklaren van het burgerperspectief van de duurzaamheidstransitie. Dit wordt onder meer vormgegeven binnen de in 2019 gestarte onderzoeken 'Verkennde studie voor de Burgermonitor Duurzame samenleving', 'Verzet tegen de landschapstransitie', '(On)duurzame sociale praktijken', 'Media en opinies over klimaatverandering' en 'Klimaatverandering ervaren' en in de te ontwikkelen 'Burgermonitor Duurzame samenleving'.

Naast de eerdergenoemde aspecten zijn rechtvaardigheid, vertrouwen en solidariteit hierbij belangrijke onderliggende waarden. Solidariteit reikt verder dan de huidige generatie en Nederland: het gaat ook om solidariteit met toekomstige generaties en met mensen elders in de wereld. In het programma zal rond factoren als de beschikbaarheid, het gebruik en de verdeling van hulpbronnen onder de Nederlandse bevolking nadrukkelijk worden samengewerkt met andere onderzoeksprogramma's binnen het SCP. De verwachting is dat de scheidslijnen in de samenleving steeds meer verschuiven van de *haves* en *havenots* naar de *cans* en *cannots*. Dit zou weleens kunnen worden beïnvloed door wat de overheid van burgers verlangt in de transitie naar een duurzame samenleving. Omdat zulke scheidslijnen steeds vaker geografisch bepaald lijken te zijn, is het daarbij ook belangrijk om oog te hebben voor de sociaal-ruimtelijke context. Niet alleen het verschil tussen stad en dorp is daarbij relevant, maar ook het verschil tussen krimpende en groeiende regio's. Het SCP zal hieraan ook specifiek aandacht aan besteden in zijn onderzoek.

9 Programma Waarden en zingeving

Evenals in 2019 wordt in het programma Waarden en zingeving onderzoek gedaan naar maatschappelijke vraagstukken langs vier lijnen: religie en levensbeschouwing, sociaal-culturele integratie, publieke opinie en politiek, en media. Hoewel het mediagebruik centraal staat in de vierde onderzoekslijn, is de rol van media een verbindend onderwerp voor alle onderzoek in alle lijnen van het programma.

9.1 Religie en levensbeschouwing: focus op zingeving

In deze onderzoekslijn staan maatschappelijke vraagstukken van zingeving en zinloosheid centraal, maar krijgen ook vragen van maatschappelijke cohesie en scheidslijnen veel aandacht. Hoe geven mensen zin aan hun leven, vormen ze daarbij groepen, verhouden die zich tot elkaar en leveren ze maatschappelijke opbrengsten en spanningen op?

Buiten de geïnstitutionaliseerde religie manifesteert zich een baaierd aan alternatieve spirituele stromingen en interesses. Daarnaast is er nog een aanzienlijk aantal Nederlanders dat bij geen enkele godsdienstige groep is aangesloten, zich als atheïst, agnost of humanist typeert en veelal ook sceptisch staat tegenover de nieuwerwetse spiritualiteit. Ook deze laatste groep heeft te maken met vraagstukken van zingeving maar gaat daarbij, in tegenstelling tot gelovigen, niet of minder vanzelfsprekend te rade bij de antwoorden die hierop door de geïnstitutionaliseerde godsdiensten gegeven worden. Daarnaast zien we dat andere bronnen van zingeving, bijvoorbeeld tradities en rolpatronen, minder vanzelfsprekend zijn geworden. In 2020 zal hierover het derde en laatste rapport verschijnen in de trilogie *Religieuze ontwikkelingen in Nederland*, na de in 2018 verschenen rapporten *Moslims in Nederland* en *Christenen in Nederland*. In kwalitatieve verkenningen en nieuw enquêteonderzoek zal zingeving van niet-gelovigen en spiritueel gelovigen in kaart worden gebracht naast die van aanhangers van geïnstitutionaliseerde religies.

Gelieerd aan dit onderzoek is de ontwikkeling van een meetinstrument om zingeving in kaart te brengen door middel van enquêtes. De resultaten van het werk hieraan zullen in het derde religierapport aan bod komen. Het meetinstrument zal breder inzetbaar zijn in SCP-onderzoek, bijvoorbeeld bij de vraag wat (betaald) werk voor mensen 'zinnig' maakt.

9.2 Sociaal-culturele integratie: gescheiden en overlappende leefwerelden

Immigratie en integratie behoren al jaren tot de top 3 van grootste maatschappelijke zorgen van Nederlanders. Van de kant van autochtone bewoners zijn er klachten over te weinig aanpassingen en afwijkende normen en waarden van nieuwkomers. Uit recent COB-onderzoek blijkt dat Nederlanders verreweg de meeste spanning signaleren tussen mensen zonder en met een migratieachtergrond. Leden van migrantengroepen ervaren een gebrek aan acceptatie en toenemende discriminatie: ze hebben het gevoel apart gezet te worden in de Nederlandse samenleving waar ze deel van (willen) uitmaken. Vooral leden van de tweede generatie zijn somber over het maatschappelijk klimaat in Nederland ten aanzien van migranten.

Binnen het onderzoek naar sociaal-culturele integratie neemt de interactie tussen groepen en instituties een belangrijke plaats in. Daarbij gaat het in den brede om in- en uitsluitingsprocessen die de mogelijkheden inkaderen om contacten aan te gaan en van invloed zijn op waardenoriëntaties en opvattingen over het leven in dit land. Binnen de onderzoekslijn sociaal-culturele integratie wordt onderzoek gedaan naar sociale netwerken, waardenoriëntaties en de identificatie met en opvattingen over Nederland. Achterliggende vraag is in hoeverre leefwerelden (sociaal, cultureel, identificatie) van migrantengroepen en personen met een Nederlandse achtergrond gescheiden zijn of juist overlappen, waarom dit zo is en hoe zich dit ontwikkelt over de tijd. Onderzoek naar de sociaal-culturele integratie laat zien in hoeverre personen met een migratieachtergrond zich onderdeel voelen van de samenleving, zich identificeren met dit land en in hoeverre de herkomstgroep en het geloof andere bronnen van identificatie zijn.

Ook geeft het onderzoek inzicht in de omvang en aard van de sociale en culturele verschillen tussen verschillende bevolkingsgroepen. Waar is er sprake van duidelijke (of zelfs sterker wordende) groepsgrenzen en waar vervagen die, bijvoorbeeld door meer gemengde sociale contacten en hybride vormen van identificatie? Hoe ontwikkelen zich gescheiden en overlappende leefwerelden en wat zijn daarvan de gevolgen voor de maatschappelijke cohesie, onder meer op het vlak van wederzijdse beeldvorming en sociaal en institutioneel vertrouwen? Behalve op vraagstukken van sociale cohesie richt dit onderzoek zich ook op kansenongelijkheid: sociaal-culturele posities weerspiegelen het sociaal en cultureel kapitaal, die een factor van betekenis kunnen zijn voor mogelijkheden tot participatie in onderwijs en arbeidsmarkt.

In 2020 wordt het grootschalige onderzoek naar statushouders, met name Syriërs, voortgezet met blijvende aandacht voor de sociaal-culturele integratie en de samenhang met andere domeinen (werk, psychische gezondheid, voorzieningengebruik, migratie). Daarnaast wordt in 2020 de *Survey Integratie Migranten (SIM)* uitgevoerd, waarin uitgebreid informatie wordt verzameld over de sociaal-culturele positie en over verschillende indicatoren van participatie en sociale cohesie. De resultaten hiervan worden in 2021 gepubliceerd.

9.3 Publieke opinie en politiek: onbehagen en representatie

De publieke opinie legt maatschappelijke vraagstukken bloot en is zelf een maatschappelijk vraagstuk geworden. Politiek en bestuur zouden er te weinig rekening mee houden of er hun oren juist te veel naar laten hangen. Den Haag zou meer moeten uitgaan van wat er leeft en wat de grote zorgen van veel mensen zijn en/of Den Haag probeert te veel tegemoet te komen aan veronderstelde onderbuikgevoelens in de bevolking. Dit soort verwijten speelt in discussies over maatschappelijk onbehagen, politieke onvrede en populisme. Daarnaast zijn er zorgen over ontwikkelingen in de publieke opinie vanwege toenemende verschillen tussen groepen (tweedelingen, polarisatie) en afnemende steun voor kernwaarden van het democratisch samenleven en van de democratische rechtsstaat in sommige groepen. Ook zijn er zorgen over de wijze waarop de publieke opinie kan worden gemanipuleerd, met name met nieuwe media.

Ons onderzoek betreft de publieke opinie in brede zin – inclusief affecties en stemmingen en inclusief niet-publiek gemaakte houdingen en meningen van individuen over maatschappelijke en politieke kwesties. In deze volle breedte komt de publieke opinie over uiteenlopende maatschappelijke vraagstukken aan bod in het *Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB)*. In het verlengde van de externe evaluatie van dit onderzoek zal in 2020 worden geïnvesteerd in nieuwe dataverzameling en een steviger inbedding van het COB in de meerjarige onderzoeksprogrammering van het SCP.

Maatschappelijk onbehagen en politieke onvrede zullen ook in 2020 terugkerende onderwerpen zijn, toegespitst op het aspect van representatie i.c. percepties van gebrekkige vertegenwoordiging. In hoeverre zijn en voelen mensen en groepen zich vertegenwoordigd in en door de politiek, overheid, maatschappelijke organisaties en media? Hoe staan ze tegenover de representatie van anderen en andere belangen in de publieke sfeer? Behalve in het COB komen deze onderwerpen aan de orde in het onderzoek ten behoeve van de publicatie ‘Verschil in Nederland voorbij’.

9.4 Media: veranderend gebruik en meningsvorming

Media hebben verschillende functies, zoals informeren, het leveren van gespreksstof, het ondersteunen van identiteitsvorming en socialisatieprocessen en het bieden van amusement of afleiding. Daarbij kunnen media mensen verbinden, maar juist ook groepen van elkaar verwijderen. Het medialandschap is in beweging door ontwikkelingen als digitalisering, commercialisering en internationalisering. Dit heeft impact op het mediagebruik van burgers en op het media-aanbod en de verschillende instituties die onderdeel uitmaken van of verbonden zijn met het medialandschap (zoals de publieke omroep, regionale en landelijke journalistiek, maar bijvoorbeeld ook bibliotheken en boekhandels).

Deze veranderingen in het medialandschap brengen veel nieuwe mogelijkheden met zich mee op het gebied van beschikbaarheid en toegankelijkheid van nieuws en informatie, keuzevrijheid en meningsuiting. Maar er zijn ook zorgen. Hoe betrouwbaar, onafhankelijk en pluriform is de informatie die mensen via verschillende kanalen tot zich nemen? Hoe goed zijn mensen nog geïnformeerd over (lokale) zaken met het inkrimpen van de (regionale) journalistiek? Welke rol spelen sociale media bij het verharden van de discussie (online) en polarisatie tussen groepen? In hoeverre is er sprake van filterbubbels en hoeveel zorgen moeten we ons maken over nepnieuws en desinformatie? Welke verschillen doen zich voor in het (nieuws)mediagebruik van verschillende groepen burgers, in hoeverre bepaalt dit hoe zij naar de samenleving kijken en leidt dit tot nieuwe tegenstellingen of verscherping van bestaande scheidslijnen? Het volgen van de ontwikkelingen en trends in het mediagebruik van burgers is van blijvend belang, zeker in combinatie met verdieping van vragen over determinanten en gevolgen van mediagebruik. Deze vragen raken meerdere SCP-thema's en overstijgen verschillende programma's.

Binnen het programma Waarden en zingeving bestuderen we de rol van media bij het vormen, in stand houden en tot uitdrukking brengen van persoonlijke of culturele waarden en opvattingen. In 2020 zal met name verder onderzoek worden gedaan naar media(gebruik) en meningsvorming over duurzaamheidsvraagstukken en de rol van media in verbinding en polarisatie.

10 Methodologie

De afdeling Methodologie gaat in 2020 actief zijn op de volgende terreinen: methodologische innovatie bij SCP-onderzoek, datamanagement, methodologische advisering en ondersteuning bij SCP-onderzoek, en methodologische kennisverwerving en onderzoek. Op deze manier verwacht de afdeling Methodologie optimaal bij te dragen aan de methodologische kwaliteit van het SCP-onderzoek.

10.1 Methodologische innovatie bij SCP-onderzoek

In hoofdstuk 1 van het werkprogramma staat dat het SCP dit jaar ook weer sterk inzet op methodologische innovatie bij SCP-onderzoek. De afdeling Methodologie zal, veelal in combinatie met inhoudelijke onderzoekers en methodologische stakeholders, hieraan een belangrijke bijdrage leveren.

De afdeling Methodologie gaat in 2020 tevens inzetten op het inregelen van een infrastructuur die innovatie op het gebied van data en methoden bij SCP onderzoek moet faciliteren teneinde bij te dragen aan de inhoudelijke koerswijziging zoals die is beschreven in [de Strategische Koers 2015-2020](#) van het SCP. Hiertoe introduceert de afdeling Methodologie in 2020 een meersporenbeleid: zo wordt het gebruik van nieuwe methoden, onderzoekontwerpen en databronnen een vast onderdeel van de beoordeling van projectvoorstellen en er zal actiever gewezen worden op de mogelijkheden van het zogenaamde methodologische innovatielab. Als tweede spoor blijft de afdeling, zowel eigenstandig als in samenwerking met partners, inzetten op het doorvoeren van methodologische innovaties en kennisverwerving. Het derde spoor betreft het eerder consulteren van relevante methodologische stakeholders als het gaat over het uitvoeren van SCP-onderzoeken. Het doel daarbij is om eerder te beschikken over aanvullende kennis en inzichten op het gebied van de mogelijkheden van data en methoden met het oog op een mogelijke samenwerking.

10.2 Datamanagement

De afdeling Methodologie heeft een belangrijke rol bij het datamanagement van het SCP. De afdeling Methodologie volgt hierbij zoveel mogelijk de internationale FAIR-principes. (FAIR is een acroniem voor: **F**indable – vindbaar; **A**ccessible – toegankelijk; **I**nteroperable – uitwisselbaar, en **R**eusable – herbruikbaar.) De FAIR-principes zijn richtlijnen voor de manier van beschrijven, opslag en publicatie van wetenschappelijke data, waardoor de data beter vindbaar en herbruikbaar zijn en onderzoeksresultaten kunnen worden gereproduceerd.

Na het succesvol implementeren van de AVG in 2018 zal de afdeling Methodologie zich blijven inzetten op de in 2019 ingeslagen route van het verder ontwikkelen van een datamanagementplan en het uitwerken van goed rentmeesterschap ofwel beheer van de data. Er zal in 2020 onder andere verder worden gewerkt aan zgn. standard operating procedures (SOP's) en richtlijnen over het omgaan met data alsook met het succesvol implementeren ervan. Daarnaast blijft de afdeling Methodologie nauw betrokken bij (het toezien op) de naleving van de AVG bij onderzoek.

10.3 Methodologische advisering en ondersteuning bij onderzoek

Het SCP investeert veel in de methodologische begeleiding en ondersteuning van het eigen onderzoek. De afdeling Methodologie gaat zich in 2020 opnieuw bezighouden met:

- het adviseren van onderzoekers bij de keuze van dataverzameling- en analysemethoden;
- het ondersteunen van onderzoekers bij het koppelen en harmoniseren van bestanden, het ontwikkelen van vragenlijsten/topiclijsten, advisering bij de uitvoering van veldwerk, het uitvoeren van complexe analyses, enzovoort;
- het vertalen van wet- en regelgeving naar onderzoek;
- de inkoop van diensten (het verzamelen van data);
- infrastructurele taken, zoals het documenteren van bestanden, het bijhouden van een datacatalogus, het bijhouden van methodologische pagina's op intranet, consolidatie en duurzame archivering van data;
- het beschikbaar stellen van (gepseudonimiseerde) databestanden, vragenlijsten en onderzoeksverslagen.

Voorts zal de overstap naar een basis data-infrastructuur bij het SCP ook bijdragen aan een nog directere aanhaking van de datamanagers en methodologen bij de planning en opzet van SCP-onderzoek.

10.4 Kennisverwerving en methodologisch onderzoek

Op de hoogte blijven van relevante ontwikkelingen op het gebied van data en methoden blijft nodig voor een goede advisering en ondersteuning door de afdeling Methodologie. Om deze ontwikkelingen goed te kunnen bijhouden houden de medewerkers van deze afdeling voortdurend de relevante literatuur bij, volgen ze cursussen, en bezoeken ze congressen en workshops op het gebied van data en methoden. Ook investeert de afdeling in het aansluiten en bijhouden van netwerken op het gebied van data en methoden. In 2020 blijven de kwantitatieve methodologen van het SCP actief betrokken bij nationale (o.a. Nederlands Platform voor Survey Onderzoek (NPSO), ODISSEI) en internationale netwerken. De datamanagers gaan zich aansluiten bij een pool van experts van het Landelijk Coördinatiepunt Research Data Management (LCRDM). De kwalitatieve methodologen gaan verder met het in kaart brengen van relevante (inter)nationale netwerken op het gebied van kwalitatieve methoden en sluiten zich waar mogelijk en gewenst aan bij deze netwerken.

Er gaat ook methodologisch onderzoek worden uitgevoerd in 2020. Een belangrijk deel van dit onderzoek zal plaatsvinden in het kader van het European Research Infrastructure Consortium European Social Survey (ESS-ERIC). Een drietal kwantitatief methodologen van het SCP behoort tot het zgn. *Core Scientific Team*. Ze gaan zich in het kader van het nieuwe werkprogramma van de ESS-ERIC met name bezighouden met de kwaliteit van de dataverzameling door interviewers. De daar opgedane kennis en netwerken vormen belangrijke input voor het methodologisch kwaliteitsbeleid van het SCP.